

MORAVCSIK GYULA

A KLASSZIKA-FILOLÓGIAI KUTATÁS HELYZETE ÉS FELADATAI

Amidőn három évvel ezelőtt Borisz Dmitrijevic Grekov akadémikus, a kiváló szovjet történész, a Киевская Русь és több más munka ismert szerzője, a budapesti Eötvös Loránd tudományegyetem tiszteletbeli doktora, itt járt Budapesten, és alkalmam volt vele a tudományos kutatás időszerű kérdéseiről és ennek kapcsán a bennünket közelebből érdeklő szovjet és magyar történettudomány újabb fejlődéséről és eredményeiről beszélni, Grekov professzor többek között a következőket mondotta: »У вас любопытство, у нас задача« (Önöknél kíváncsiság, nálunk feladat). Ez a mondás mélyen megragadott engem, mert e néhány szó mindennél tömörebben összefoglalta azt a különbséget, amely a tudomány régi és új, polgári és szovjet felfogása közt van. Hiszen ebben a szóban »kíváncsiság« benne van a tudományos érdeklődés gyökere, az a bizonyos kezdeti csodálkozás, amely Platon szerint (Theaitetos 155 D) a filozófia és ezzel együtt minden tudományos vizsgálódás kiindulópontja, a még szinte öntudatlan csodálkozás saját létünkkel és a bennünket körülvevő világgal szemben, ami kíváncsivá tesz és arra ösztönöz, hogy megismerjük és megfejtsük a nagy titkokat; benne van annak az első lépésnek az emléke, melyet egykor az emberiség a tudományos megismerés útján a görög gondolkodás segítségével megtett. Ezzel szemben a »feladat« szó a kifejlődött szocialista társadalomnak tudatossá érlelődött felfogását tükrözi, amely a tudomány széles alapokon való művelésében, a tudomány értékesítésében és annak természetét és emberi létet átalakító tevékenységében társadalmi feladatot lát, olyan valamit, ami az egyéni kíváncsiság kielégítésén túlmenően társadalmi szükségletet elégít ki. A szocialista államban a tudomány a társadalmat szolgálja. Ez azonban nem jelenti azt, mintha a tudománynak ez a társadalmi feladattá emelése a kíváncsiságot s az ennek nyomán a megismerés iránt ébredő olthatatlan vágyat, azt a bizonyos platóni erőzt, amely minden magasabbrendűség örök forrása, ki akarná oltani; ellenkezőleg, az egyéni ösztönösségből fakadó erőt a közösség, s az egyéni teljesítményt a tudományos munka megszervezésével, irányításával és feltételeinek biztosításával felfokozva a társadalom egészének fejlődése érdekében óhajtja értékesíteni, hogy az erőszak ez a nemes lángja ne tűzijáték módjára önmagát felemészítve lobogjon el,

hanem hogy a tudományos alkotás s ezen keresztül a szociális építés forrasztó tüzévé nemesedjék.

Mindez nem más, mint a természetes fejlődés menetének szabályozása és irányítása. Hasonló ez ahhoz, ahogyan a szovjet tudomány a természetet átalakítja, hogy erőit az emberi célok, az emberi szükségletek számára értékesítse. Ismeretes az a nagy változás, amely a Szovjetunió vízrajzi térképén rövid néhány év alatt végbement és a következő évek folyamán a tervek szerint végbe fog menni. A természet a szovjet földet gazdagon megajándékozta folyóvizekkel és tengerekkel, de egyes területek mégis víz nélkül maradtak s a természet vak erői sivataggá változtatták át. De az emberi értelem a tudomány és technika eszközeivel beavatkozik a természet munkájába és saját szükségleteinek megfelelően alakítja a vízrendszert. A folyamoknak új medret ás, csatornák útján összeköti azokat, ágakat egyesít, duzzasztó műveket emel, kis tengereket létesít, sőt megváltoztatja a folyók irányát is. Ez a törekvés mutatkozik a társadalmi, szellemi tudományok munkájának szabályozásában is. A korábbi fejlődés eredményeként a tudományok kisebb ágakra szakadoztak, egyes ágak egymás mellett haladtak, hol szélesebb, hol szűkebb, hol mélyebb, hol sekélyebb medret vájtak maguknak aszerint, ahogyan az egyéni kezdeményezések, a hagyományok, az uralkodó ideológiák, az osztályérdekek és sok egyéb tényező, melyek között a kiadási lehetőségek és az üzleti szempontok nem kis helyet foglaltak el, összejátszottak, s ezek a szerte kanyargó ágak nem úgy öntözték a társadalom talaját, mint ahogyan lehetett és kellett volna. Most a tudatos, tervszerű szabályozás kapcsolatokat teremt az egyes ágak között, egységes rendszerbe fűzi azokat, s így alkotó erejüket sokszorosan felfokozza. Az elszigeteltséggel, a tervszerűtlenséggel, a spontaneitással szemben, mely az imperializmus korának polgári tudományát már-már anarchiával fenyegette, a szovjet irányítás szembehelyezi a tervszerűség és szervezettség elvét s minden kutató és minden tudományág számára teljes tudatossággal kijelöli, hogy mi a speciális feladata a tudomány egészében és hogy végeredményben mit épít, miért és kinek a számára?

A szocialista társadalom kutatója nem zárkozhatik be szaktudománya saját maga megvonta szűk határai közé, hanem állandóan fenn kell tartania a kapcsolatot a körülötte hullámzó, mozgó és egyre változó élet egészével, s tudatában kell lennie annak, hogy amit végez, az nemcsak az ő egyéni ügye, hanem egyben a közösség ügye is, s neki legszentebb kötelessége, hogy a rábízott feladatot teljes mértékben teljesítse. De ez még nem minden. A tudomány művelésének társadalmi feladattá emelése nemcsak az egyéni beállítottság módosítását kívánja, hanem azt is, hogy minden egyes tudományág mint az új, társadalmi funkciót végző tudomány szerves része tudatosítsa célkitűzéseit, kidolgozza módszereit, megteremtse saját munkaeszközeit és időről időre elkészítse a maga konkrét kutatási tervét. Mindez pedig megkívánja, hogy nemcsak a kutató, hanem minden tudományág is, időnként önvizsgálatot tartson, hogy tisztázza és tudatosítsa aktuális feladatait.

A hazai klasszika-filológia a multban is érezte ilyen önvizsgálat, illetve önigazolás szükségességét. Hiszen alig van még egy olyan tudományág, amely oly sokat és olyan behatóan foglalkozott volna azokkal a kérdésekkel, hogy mik a céljai, meddig terjednek kutatási területének határai és milyen viszonyban van a rokontudományokkal. A 30-as évek elején a magyar tudományos folyóiratok hasábjain egymás után láttak napvilágot olyan elvi megnyilatkozások, melyek a klasszika-filológia körének, speciális feladatainak és a tudományos munka megszervezésének kérdéseit fejtegették, s a viták során különböző felfogások képviselői csaptak össze egymással. Csaknem két évtizede annak, hogy a hazai görög és latin kutatók országos értekezletre gyűltek össze, hogy a felmerült kérdéseket megvitassák s ennek az önvizsgálatnak az utórezgései még hosszú időn át foglalkoztatták a szakköröket.¹ Azok a problémák, melyek akkor foglalkoztatták filológusainkat, s amelyek már akkor bizonyos hiányérzetből fakadtak, azóta részben megoldódtak a fejlődés folyamán, részben elvesztették aktualitásukat. De magára az önvizsgálatra ma még nagyobb szükség van, mint akkor volt. Hiszen azóta egy új kutatónemzedék nőtt fel s a magyar tudomány gyökeres átalakuláson ment át. A tudomány többé nálunk sem »kíváncsiság«, hanem társadalmi »feladat«, s ez megkívánja, hogy klasszika-filológiánk ennek megfelelően újból tisztázza céljait, aktuális feladatait és pontosan kidolgozott terv alapján teljesítse a reá váró feladatokat.

Amidőn most megújult Akadémiánk nagygyűlésének keretében a megújult Klasszika-filológiai Bizottság első ízben hívta körébe a hazai szakembereket, hogy nyilvános önvizsgálatot tartson és megvitassa azokat a kérdéseket, hogy mik a célkitűzései, mik ötéves tervének konkrét részletfeladatai és mik a távolabbi perspektíva körvonalai, értékesítenünk kell azokat a tanulságokat, amelyek a szovjet tudomány célkitűzéseinek, módszereinek és eredményeinek tanulmányozásából adódnak. Vegyük tehát vizsgálat alá azt a kérdést, hogy milyen szerepet játszanak az antik tanulmányok ott, ahol a tudomány nemcsak

¹ Erről az 1933 január 5—7-én tartott országos értekezletről annak idején az Egyetemes Philológiai Közlöny csak rövid jegyzőkönyvi kivonatban (57 : 1933. 42. l.) számolt be, s így nem lesz érdektelen a mai nemzedék számára feljegyezni, hogy több speciális jellegű előadáson kívül a következő elvi jelentőségű előadások hangzottak el: Balogh József: *A magyarországi középlatin kutatás feladatai*; Horváth Endre: *Üjgörög tanulmányok Magyarországon* (1. EPhK 58 : 1934. 84—88, 191—194.); Huszti József: *Magyar humanisztikus kutatások*; Kerényi Károly: *Az ókortudomány vallástörténeti megújulása* (1. EPhK 57 : 1933. 112—116; 58 : 1934. 81—84); Marót Károly: *Az antik szellem jövője* (1. A görög életeszmeny értéke és mai jelentősége, Társadalomtudomány, 13 : 1933. 202—214); Moravcsik Gyula: *A görög és latin filológia magyar feladatai* (1. EPhK 57 : 1933. 8—24). Ezek az előadások hű képet adnak a magyar klasszika-filológia akkori irányzatairól. A visszhangra vonatkozólag, melyet keltettek, l. Eckhardt Sándor: *Magyar Szemle* 17 (1933) 173—178; Koszó János, *Literatura* 8 (1933) 67—68; Marót Károly: *A klasszika-filológia mai állása Magyarországon* (Szellem és Élet Könyvtára, 30.), Kolozsvár, 1943; Schröder Imre, *Országos Középiskolai Tanáregyesületi Közlöny* 66 (1933) 138—139; Soltész János: *Methodenfragen der klassischen Philologie, Litteraria Hungarica* (Budapest, 1941) 57—71; v. ö. még Trencsényi-Waldapfel Imre: *Humanizmus-kutatás, klasszika-filológia, magyar irodalomtörténet*, EPhK 56 (1932) 110—114; *Az európai öntudat filológiája* (Adalékok a magyar humanizmus-kutatás problematikájához), *Vdlasz*, 1 (1934) 253—257.

elméletben, hanem gyakorlatban is társadalmi feladattá lett. Lássuk mindenneke-előtt, hogy a marxizmus klasszikusai, akiknek állásfoglalása irányadó a szovjet tudományra nézve, hogyan nyilatkoztak az antikvitás jelentőségéről s az antik kultúra értékéről a szocialista társadalom számára? Hogy maga a szovjet tudomány milyen nagy fontosságot és jelentőséget tulajdonít ezeknek, annak ékes bizonyítéka az, hogy Marxnak és Engelsnek az antikvitásra vonatkozó nyilatkozatai külön kötetben összegyűjtve is napvilágot láttak.² Ezek közül a legfontosabbak szinte átmentek a köztudatba — hiszen most már magyar fordításban is több helyen olvashatók —, de azt hiszem, mégsem lesz felesleges, ha ezeket újból megismételjük és közelebbről szemügyre vesszük.

Engels a társadalmi fejlődéssel kapcsolatban a következőket írja: „Rabszolgaság nélkül nem lett volna görög állam, nem lett volna görög művészet és tudomány; rabszolgaság nélkül nem lett volna római birodalom. A görögség és a római birodalom adta alap nélkül pedig nem lett volna modern Európa sem... Ebben az értelemben jogunk van azt mondani: az ókori rabszolgaság nélkül nem lett volna modern szocializmus.»³ Ugyanő írja: »... mi a filozófiában éppen úgy, mint oly sok más területen, újból és újból ama kis nép teljesítményeihez vagyunk kénytelenek visszatérni, melynek egyetemes tehetsége és tevékenysége oly helyet biztosított számára az emberiség fejlődéstörténetében, amilyenre egyetlen más nép sem tarthat valaha is igényt... a görög filozófia változatos formáiban csírájukban, keletkezőben megvannak már csaknem az összes későbbi szemléleti módok.»⁴ S ugyanő az antik világ újjászületéséről a következő megkapó szavakkal jellemzi: »A Bizánc bukásából kimentett kéziratokból, a Róma romjai alól kiásott antik szobrokból új világ bontakozott ki az ámuló nyugat előtt: a görög ókor. Sugaras alakjai elől eltűntek a középkor kísértetei.»⁵

Marxnál viszont a következőket olvassuk a görög művészettel és a görög eposszal kapcsolatban: »A nehézség annak megértésében áll, hogy számunkra még műélvezetet nyújtanak és bizonyos vonatkozásban mértéket és példaképet jelentenek.»⁶

Mit mondanak ezek a nyilatkozatok? Azt, hogy az európai művelődés kezdeti fokán ott áll a görög rabszolgatartó társadalom, amely a későbbi fejlődés folytonos folyamatában szükségszerű láncszem volt. De ennél még többet is. Az, amit ez az antik rabszolgatartó társadalom mint értéket irodalomban, művészetben, tudományban alkotott, az nemcsak benne él mai műveltségünk-

² Маркс—Энгельс: О б а н т и ч н о с т и (= Az antikvitásról). Под редакцией и с предисловием С. М. Ковалёва. Л. 1932. 276 l. — Sajnos e munkához, amely tudomásunk szerint Budapesten nincs meg, mindeddig nem sikerült hozzáférnünk.

³ *Anti-Dühring*, Bp. Szikra 1948. 171. l.

⁴ U. o. 315. l.

⁵ *A természet dialektikája*, Bp. Szikra 1950. 9. l.

⁶ Marx—Engels: *Művészetről, irodalomról*, Bp. Szikra 1950. 28. l.

ben, hanem ma is aktualizálható érték, sőt példakép, és a görög forrásokból a ma embere is újból és újból merít. Ebből világosan következik, hogy az antik világ tanulmányozása integráns része kell hogy legyen a ma tudományának is. Emlékezzünk arra, hogy a fiatal Marx tanulmányai között, akinek doktori értekezése »A demokritosi természetfilozófia és az epikurosi természetfilozófia különbségé-«-ről szólt, milyen jelentős helyet foglalt el a görög filozófia.⁷

És most gondoljunk még Lenin híres szavaira: »Kommunistákká csak úgy lehetünk, ha emlékezetünket mindazoknak az értékeknek ismeretével gazdagítjuk, melyeket az emberiség kidolgozott.«⁸ Ezek között az értékek között — mint láttuk — kiemelkedő helyet foglalnak el azok, amelyeket a görögségnek köszönhetünk.

A marxizmusnak ez a történeti szemlélete teljes mértékben érvényre jut az antik világra vonatkozó szovjet kutatásokban. De ennek a törekvésnek megvannak a maga történeti előzményei. Vessünk tehát egy pillantást az antik tanulmányok oroszországi történetére.

Az antik művelődés szellemi hagyatéka két úton jutott az európai népek birtokába. A klasszikus görög kultúra értékeit a hellénizmuson keresztül Róma adta tovább Nyugat-Európának, amely aztán a bizánci humanisták ösztönző és közvetítő tevékenysége révén a reneszánsz korában újból merített az eredeti görög forrásokból. A másik út a hellénizmuson át a bizánci kultúrába torkollik, amely a szláv népek művelődésének alapjául szolgált. A marxizmus klasszikusainak szavai szerint »... Oroszország vallása és művelődése bizánci eredetű...«.⁹ Oroszországot nem érte a humanizmusnak az az áramlata, amely Itáliából kiindulván, elárasztotta Nyugat-Európát, s amelynek nyomán kialakult a legnemzetközibb tudományág, a »klasszika-filológia«, »az európai öntudat filológiája«, ahogyan egyik kutatótársunk nevezte.¹⁰ A történeti fejlődés következtében, amelynek részleteire ez alkalommal nem térhetek ki,¹¹ Oroszország számára a bizantinológia lett az, ami Nyugat-Európa számára a klasszika-filológia. Az ókori görög-római művelődés iránti érdeklődés s annak tanulmányozása Oroszországban későn indult meg, miután Nagy Péter feltárta a kapukat a nyugati szellemi áramlatok előtt. A tudományos kutatás a XVIII. század végén a klasszikus írók és külföldi történeti munkák fordításával kezdődik. De ennek a késésnek megvoltak a maga előnyei is. Nyugaton a klasszika-filológia fejlődésére terhes örökségként nehezedett rá a formalizmus, mely egyrészt

⁷ L. Trencsényi-Waldapfel Imre: *Humanizmus és marxizmus* (Bp. 1948) 112. l.

⁸ Az ifjúsági szövetségek feladatai: *Marx, Engels, marxizmus*, Bp. Szikra 1949. 434. l.

⁹ Маркс-Энгельс: *Сочинения* IX. 439; idézi М. В. Левченко а Византийский Сборник-ban (М.—Л. 1945) 4. l. és a 66. jegyzetben említett История реческой литературы I. 7. l.

¹⁰ (Trencsényi-) Waldapfel Imre, *Válasz* 1 (1934) 253—257.

¹¹ L. »A szovjet bizantinológia« c. előadásomat: Magyar Tudományos Akadémia II. társadalmi-történeti tudományok osztályának közleményei I. Általános társadalomtudományi sorozat I. 2. (Bp. 1951) 73—96.

a középkori tudományos szemléletnek, másrészt annak volt a következménye, hogy a reneszánsz óta a görög és római forrásokat más, idegen nyelvű népek tanulmányozták. Az itáliai humanisták lelkes rajongása, majd később a XVIII. századi új-klasszicizmus egyoldalúan értékelő szemlélete az antikvitásnak olyan idealizált képét alakította ki, amellyel a nyugati tudomány a legújabb időkig nem tudott szakítani. Az orosz tudományt ilyen terhes örökség nem kötötte meg, s ha bizonyos idealisztikus felfogás nyomai itt-ott az orosz gondolkodók-nál is felbukkantak, mint pl. Belinszkijnél, az antikvitásra vonatkozó orosz kutatásban kezdettől fogva erősen érvényesült a történeti szempont, s elsősorban a politikai, társadalmi és gazdasági problémák vizsgálata állt az érdeklődés közép-pontjában, éppen úgy, mint a bizantinológia terén is. A filológiai vizsgálódások itt soha sem váltak — mint Nyugaton — öncélúvá, hanem csak a történeti kutatások segédeszközeiként szerepeltek. A XIX. század folyamán az antik történet kutatása terén az orosz tudomány már jelentős munkát végzett, de eredményei kevésbé szívédtak fel a nemzetközi tudomány vérkeringésébe és elszigetelten maradtak.¹²

A Nagy Októberi Forradalom az antik kutatások terén is határkövet jelentett. A marxizmus klasszikusainak az antikvitás értékelésére vonatkozó állásfoglalása, mely az idézett nyilatkozatokból kitűnik, a szovjet klasszika-filológia történeti kutatásainak hatalmas fellendülését vonta maga után. Igaz, hogy a Pokrovszkij-féle szociologizáló irányzat ideiglenesen ezen a téren is éreztette bénító hatását, de a »pokrovcsina« megdöntése után a kutatás nagy lendülettel indult meg abban az irányban, amelyet Sztálin a Párttörténetben 1938-ban megjelent fejtegetései »A dialektikus és a történelmi materializmusról« megjelöltek. A marxizmus szempontjainak alkalmazása elsősorban arra irányul, hogy a kutatás feltárja azokat a konkrét gazdasági alapokat, amelyek tükrözödése az a végtelen gazdag felépítmény, amely a korábbi tudományos szemléletben mintegy alapjaitól és gyökereitől elszakítva és különböző korok különböző reflektoraitól megvilágítva, az idealizálás hamis fényében csillogott. Az új szovjet klasszika-filológiai kutatás az antik művelődést mint az antik társadalmi viszonyok tükröződését óhajtja bemutatni s éppen ezért elsősorban az alap, a termelési viszonyok vizsgálatára irányítja figyelmét. Ebbe a munkába belevonja mindazokat a résztudományokat (nyelvészet, régészet, irodalom-történet stb.), melyek körét ugyan már a XVIII. század végén Wolf Frigyes Ágost meghatározta, de amelyek az ő rendszerében és a német tudomány későbbi »rendszereiben« csak mint egymás mellé helyezett »diszciplínák« foglaltak helyet s amelyek »egészre való tekintését« sem a XIX. századi nyugati historizmus, sem az ú. n. »szellemtörténeti« irány egyoldalú és légüres térben mozgó szemlélete nem tudta biztosítani. Természetesen minden résztudománynak megvan a

¹² Az orosz ókori történeti kutatásokról I. N. A. Maskin: *Az ókori Róma története* (Bp. 1951) 36–38, 46–51, 55–58. l.; V. Sz. Szergejev: *Az ókori Görögország története* (Bp. 1951) 39–53. l.

kutatásban a maga külön feladata, de ez csak annyit jelent, hogy az objektív valóságot különböző oldalairól, illetve annak különböző megnyilvánulásaira való tekintettel vizsgálják. A történelmi materializmus szemlélete egyazon objektív valóság megvilágítására összpontosítja a különböző színű és erősségű reflektorok különböző irányból jövő fénycsóvait.

Sztálinnak a nyelvre és a nyelvtudományra vonatkozó megállapításai, melyek a társadalmi, szellemi tudományok egész sorára kihatottak és új távlatokat nyitottak a kutatás számára, az antik kutatás szempontjából is nagy jelentőségűek. Útmutatásainak megvilágításában elsősorban az a kérdés merül fel, hogy — mint általában a tudomány — milyen viszonyban van az alappal és a felépítménnyel a klasszika-filológia, amely oly sok modern tudományág kialakulásában játszott szerepet s amely egyben a legnemzetközibb tudomány volt, továbbá, hogy milyen szerep vár rá az új, szocialista alap erősítésében? A szovjet tudomány az antik tanulmányok terén is értékesíteni kívánja a Sztálin megállapításaiból adódó tanulságokat, s célkitűzéseit, módszereit és a további terveit ezekhez szabja¹³.

Nyugat alkonyának fáradt légkörében gyakran hangzott el az a vélemény, hogy a klasszika-filológia kibányászott terület, hogy ezen a téren nem vezet tovább az út, hogy a kutatás zsákutcába jutott, és így tovább. A szovjet antik kutatások hatalmas, új lendülete azt bizonyítja, hogy a tudomány megújulását anyaga gyarapodásánál még sokkal nagyobb mértékben elősegíti az új szempontok érvényesülése, amelyek természetesen új anyag kitermelését is, de a régi anyag újból való átvizsgálását és új szempontú értékelését is megkívánják. Sztálinnak az alap és a felépítmény viszonyára vonatkozó megállapításait igazolja a fejlődés: ha a klasszika-filológia felépítményszerű elemeire gondo-

¹³ Az idevonatkozó fontosabb cikkek a következők: Задачи научно-исследовательской работы в области древней истории в предстоящем пятилетии (= A tudományos kutatómunka feladatai az ókori történet terén a következő öt év folyamán), Вестник Древней Истории 1950. 3 (33) 5—22; Обсуждение трудов И. В. Сталина по вопросам марксизма в языкознании в Институте истории материальной культуры Академии Наук СССР (= I. V. Sztálin a nyelvtudományi marxizmus kérdéseiről írt munkáinak megvitatása a Szovjetunió Tudományos Akadémiája Anyagi Művelődéstörténeti Intézetében), u. o. 1950. 3 (33) 202—207; Обсуждение статей товарища Сталина по вопросам языкознания (Sztálin elvtárs a nyelvtudomány kérdéseiről írt munkáinak megvitatása), u. o. 1950. 4 (34) 196—202; За творческое обсуждение проблем древней истории (= Az ókori történet problémáinak alkotó vizsgálata érdekében), u. o. 1951. 1 (35) 9—14; Значение трудов товарища Сталина по языкознанию для советской археологии (= Sztálin elvtárs nyelvtudományi munkáinak jelentősége a szovjet archeológia számára), u. o. 1951. 2 (36) 3—11; Выше уровень критики и самокритики в области древней истории (= Emeljük magasabbra a kritika és önkritika színvonalát az ókori történet terén), u. o. 1951. 3 (37) 3—8; М. В. Левченко: Значение работ И. В. Сталина по вопросам языкознания для советского византиноведения (= I. V. Sztálin nyelvtudományi kérdésekre vonatkozó munkáinak jelentősége a szovjet bizantinológia számára), Византийский Временник 4 (1951) 3—10.

lunk, azt kell mondanunk, hogy az új alap tükröződése a szovjet antik kutatások legújabb fejlődésében abban mutatkozik, hogy a társadalomtörténeti szempont került vezérlő elvként és alapvető szemléletként a kutatások tengelyébe.

Nézzük meg már most közelebbről, hogy milyen területen, milyen irányban halad a szovjet kutatás és mik a súlyponti problémái?

A szovjet tudomány nem zárja merev határok közé kutatásai területét, s ebben is a marxizmusnak az az alaptétele domborodik ki, hogy a dolgok és jelenségek mind összefüggnek egymással, s az objektív valóság képének megmésztása lenne, ha a kutatás elé mesterséges korlátokat állítanánk. A dialektikus módszer alkalmazása egyenesen megköveteli, hogy a dolgok végtelen láncolatát minden irányban, szinkronisztikus mélységükben és diakronisztikus kiterjedésükben egyaránt kövessük. A szovjet antik tanulmányok központi orgánuma, a *Vesztnyik Drevnyej Isztoriji* (Вестник Древней Истории), mely még 1937-ben indult meg s amelynek legutóbbi, ezévi harmadik számával együtt eddig 37 kötete jelent meg, hű képet ad arról a széles területről és gazdag tárgyköréről, amelyet a szovjet antik kutatás magáénak vall. Beletartozik ebbe nemcsak az antik görög és római kultúra a maga egészében mindazokkal a kapcsolatokkal egyetemben, amelyek más kultúrkörökhöz fűzik, hanem az egész ókori Kelet is legtágabb értelmében, éspedig nem csupán a nagy keleti kultúrák, hanem az ú. n. »barbár« népek művelődése is. E tekintetben a szovjet kutatás nagymértékben tágította a kört, amidőn belevonta a vizsgálódásokba azoknak a keleti területeknek a múltját is, melyek a Szovjetunió állományába tartoznak. De beletartozik ebbe a hellénisztikus-római művelődés szerves folytatását alkotó bizánci kor is, s míg ez utóbbi terület szervezetileg nem önállósult s régi folyóirata, a *Vizantijszkij Vremennyik* (Византийский Временник) 1947-ben újból meg nem indult, a bizánci tárgyú kutatások eredményei is jórészt a *Vesztnyik*-ben láttak napvilágot. A bizantinológiai kutatások köréhez viszont hozzátartoznak mindazok a szálak, melyek Bizáncot a középkor folyamán Kelethez és Nyugathoz fűzték. Ilyen módon az »antik történet« szovjet tárgyköre hatalmas területet, a rabszolgatartó és feudális társadalmak múltjának jórészt felöleli.

A messzeágazó szovjet részletkutatásokra ezúttal nem térhetünk ki.¹⁴ Erről a *Vesztnyik* 37. kötetének áttanulmányozása nyújthat képet. De még annak a gazdag tematikának az ismertetéséről is le kell mondanunk, amely a szovjet antik kutatás eredményeit feltáró önálló publikációk nyomán kibontakozik. Csak azokra a jelentősebb munkákra óhajtok röviden utalni, amelyek a legutóbbi években jelentek meg, s amelyeknek már a címei is jelzik, hogy melyek azok a súlyponti kérdések, amelyek a szovjet klasszika-filológiát foglalkoztatják. Hiszen már maga a tárgyválasztás is jellemző a szovjet kutatásra. Ilyenek a

¹⁴ A bizantinológiai részletkutatásokról l. a 11. jegyzetben említett előadásomat.

következők: »A régi görög atomisták«¹⁵, »Vázlatok az antik tudomány történetéből«,¹⁶ »Aristoteles tanítása az államról és a jogról«,¹⁷ »A hellénizmus és történeti szerepe«,¹⁸ »A hellénisztikus technika«,¹⁹ »A római birodalom keleti tartományai«,²⁰ »Spartacus«,²¹ »Augustus principatusa«,²² »Pompei«²³, »Bizánc és Irán a VI. és VII. század fordulóján«,²⁴ »A bizánci festészet története«²⁵ stb.

Mindez azonban csak egyik oldala a szovjet antik kutatásnak, amelyben az egyetemes társadalomtörténeti szempont domborodik ki. A szovjet antik kutatások másik gyökere azoknak a kapcsolatoknak a talajából táplálkozik, amelyek a Szovjetunió területét és népeit az ó- és középkor folyamán az antik és bizánci művelődés köréhez fűzték, s amelyek ismerete a Szovjetunió történetének szerves részét alkotja. Vessünk egy pillantást erre a problémakörre is

A szovjet föld déli részének, a Fekete-tenger északi partvidékének homályos ismerete már a régi görög mondai hagyományban, az Argonauták mondájában és a homerosi költeményekben is felcsillan, s az archeológiai leletek közt az i. e. VII. században előtűnnek görög eredetű tárgyak, miletosi festett edények, amelyek arról tanúskodnak, hogy a görögök kereskedés céljából már korán felkeresték az északi tájakat s egészen a Don torkolatáig eljutottak. A VII. század végén azután megkezdődik a görögök ottani letelepülése, aminek eredményeként a VII—V. század folyamán a Fekete-tenger partszegélyén kialakul a görög gyarmatvárosok láncolata. Az V. században Pantikapaion (Bosporos—Kercs) uralkodói a kimmeriai Bosporos és a Tamán-félsziget partjain levő görög váro-

¹⁵ А. О. Маковельский: Древнегреческие атомисты, Баку 1946 401 l.

¹⁶ С. Я. Лурье: Очерки по истории античной науки. Греция эпохи расцвета М.—Л. 1947. 402 l.

¹⁷ С. Ф. Кечекьян: Учение Аристотеля о государстве и праве, М.—Л. 1947. 220 l.

¹⁸ А. Б. Ранович: Эллинизм и его историческая роль, М.—Л. 1950. 382 l.

¹⁹ Эллинистическа техника. Сборник статей под редакцией академика И. И. Толстого, М.—Л. 1948. 387 l.

²⁰ А. Б. Ранович: Восточные провинции римской империи в I—III вв., М.—Л. 1949. 264 l.]

²¹ А. В. Мишулин: Спартак. Научно-популярный очерк, М. 1947. 140 l. — Misulinnak »Az ókori világ története« c. tankönyve *Borzák István* fordításában magyarul is megjelent (Bp. 1949).

²² Н. А. Машкин: Принципат Августа. Происхождение и социальная сущность, М.—Л. 1949. 686 l.

²³ М. Е. Сергеев: Помпеи, М.—Л. 1949. 315 l.

²⁴ Н. В. Пигулевская: Византия и Иран на рубеже VI и VII веков, М.—Л. 1946. 289 l.; vö. ismertetésemet: *Erasmus* 2 (1949) 593–596. [Előadásom szövegének lezárása után kaptam meg a szerzőnőtől újabb nagy munkáját: Византия на путях в Индию. Из истории торговли Византии с Востоком в IV—VI вв. (=Bizánc az India felé vezető úton. A IV—VI. századi bizánci-keleti kereskedelem történetéből), М.—Л. 1951. 410 l.]

²⁵ В. Н. Лазарев: История византийской живописи I—II. М. 1947—1948. 454+38, 49+350, XLIX l., 350 tábla.

sokat egyesítik uralmuk alatt, s megalakul az ú. n. bosporosi királyság, melynek uralkodói, a Spartokidák három századon át kezükben tartják a hatalmat, míg azután az i. e. II. század végén Mithridates megdönti uralmukat. De a bosporosi birodalom, mely az i. e. I. században Rómától függő viszonyba kerül, továbbra is fennmarad. Amidőn azután i. u. 395-ben a római birodalom megosztása bekövetkezik, a bosporosi királyság maradványai és velük együtt a Fekete-tenger északi partvidékének görög városai a bizánci birodalom állományába kerülnek. Bizánc a IX. század elején a krimi félsziget délkeleti partvidékét külön tartománnyá (themává) szervezi. A bizánci uralomnak csak a kúnok vetnek véget a XII. század végén, de a görög elem Krimben egészen a jelenkorig fenntartotta magát. A Fekete-tenger északi partvidékének görög gyarmatosai állandó kapcsolatban maradtak az anyaországgal, s a bosporosi birodalom egyik gabonaszállító éleltára volt Athénnek és más görög városoknak, majd később egyes római tartományoknak is. A politikai és gazdasági kapcsolatok révén e hellénizált területek a görög művelődési szféra szerves részei maradtak. Ugyanakkor azonban az ott élő görögök kapcsolatba kerültek a Dél-Oroszország területén feltűnő idegen néphullámokkal, a kimmerekkel, szkítákkal, szauromatákkal, majd később az alánokkal, gótokkal, húnokkal, avarokkal stb., amelyek támadásaival idők folyamán nem egyszer kellett megküzdeniök. De a görög elem egyben keveredett is az őslakossággal, főleg iráni elemekkel, aminek nyomait elárulják az idegen származású nevek és azok a kulturális kölcsönhatások, amelyekről a művészeti emlékek és archeológiai leletek tanúskodnak. A Fekete-tenger északi partvidéke hellénizálódásának köszönhetjük, hogy nemcsak az antik görög és római, hanem a bizánci források is sok értékes tudósítást őriztek meg az utókor számára a szovjet föld multjáról, amelyekhez csatlakoznak később az orosz-bizánci érintkezésekre vonatkozó forrásrészletek.

Az orosz tudomány már a XIX. század elejétől kezdve megkezdte Dél-Oroszország antik emlékeinek feltárását. Az ásatások nagyszámú feliratot és különböző építészeti és művészeti emléket és egyéb tárgyat hoztak napvilágra. A filológiai kutatás pedig igyekezett felkutatni, összegyűjteni és közzétenni az antik forrásanyagot, s Herodotos és más görög és latin írók tudósításait értékesíteni az orosz föld antik történetének megvilágítása céljából. E munkába bekapcsolódott az orosz bizantinológia is, amely ebben nemcsak azon a réven volt érdekelve, hogy Krim egy része és a Kaukázus-vidék egyes területei beletartoztak a bizánci birodalom állományába, hanem a IX. századtól kezdődő orosz-bizánci kapcsolatok és a bizánci művelődésnek Oroszországra gyakorolt hatása révén is.

Amidőn az antik tanulmányok és a bizantinológia a 30-as évek közepe táján újra szerveződtek a Szovjetunióban, Dél-Oroszország antik és bizánci kori történetének kutatása is újult erővel indult meg. Ez a célkitűzés teljes határozottsággal jut kifejezésre az új ötéves tervben, amely kimondja, hogy az antik történeti kutatások terén »a problémák meghatározott köre hazánk

történetével kapcsolatos.²⁶ Azok az ásatások, amelyeket a szovjet kutatók Dél-Oroszország különböző vidékein végeztek, meglepő eredményekkel jártak, amelyek közül csak két példát említek meg. Az 1946. évi archeológiai expedíció Szimferopol közelében feltárta a krími szkíták központjának, Neapolisnak a romjait, amelyek között páratlanul álló művészeti emlékekre bukkantak, mint ahogyan egyébként más helyekről is olyan görög szobrok kerültek elő, amelyek Praxiteles nevét viselik, vagy Skopas és Pheidias hatását mutatják.²⁷ A szovjet Akadémia északkaukázusi expedíciója 1926—27-ben és 1929-ben végzett kutatásai nyomán, melyeket az 1949. évi ásatások is megerősítettek, megtalálták és feltárták Cimljanszk közelében, ahol most a gigászi méretű vízi erőművek építése folyik, a régi Don-meder mellett Szarkel erődjének romjait, melyet a bizánci források szerint Theophilos bizánci császár építtetett a kazár kagán kérésére 837-ben. Az ásatások régi bélyeges téglákat is napvilágra hoztak.²⁸ Az archeológiai emlékek feltárásával és feldolgozásával párhuzamosan folyik az írásos források további vizsgálata. Megjelent a Közép-Ázsiára vonatkozó régi források szemelvényes gyűjteménye²⁹ s a »*Skythica et Caucasica*« című monumentális forrásgyűjtemény orosz fordításának új kiadása.³⁰ A sokfelé ágazó kutatásokról itt sem adhatunk részletes képet, de a legutóbbi években megjelent jelentősebb munkák címeinek felsorolása alapján némi fogalmat alkothatunk magunknak arról, hogy milyen irányban folyik a kutatás. Ilyen munkák a következők: »*A Fekete-tenger északi partvidékének görög gyarmatosítása*«,³¹ »*A Fekete-tenger északi partvidékének antik-kori görög művészete*«,³² »*A bosporosi királyság*«,³³ »*Chersonesus Taurica*«,³⁴ »*Tanais*«,³⁵ »*Vázlatok a Fekete-*

²⁶ «Определенный круг проблем связан с историей нашей родины», Вестник Древней Истории 1950. 3 (33) 12.

²⁷ L. Blavatskijnak a 32. jegyzetben említett munkáját.

²⁸ L. M. И. Артамонов: Средневековые поселения на нижнем Дону, Л. 1935; у. а.: Новые раскопки Саркепа-Белой вежи, Вопросы Истории 1949. 10. 138—143.

²⁹ Древние авторы о Средней Азии (IV век до н. э.—III. век н. э.). Хрестоматия под редакцией Л. В. Важеннова, Ташкент 1940. 171 l.

³⁰ А Вестник Древней Истории 1947—1950. évi 19—30. kötetében.

³¹ А. А. Иессен: Греческая колонизация северного Причерноморья, ее предпосылки и особенности Л. 1947. 92 l. — L. ismertetésemet: ЕРФК 71 (1948) 139—142, *Études Slaves et Roumaines* 1 (1948) 190—192, továbbá Harmatta János: *Archaeológiai Értesítő* 76 (1949) 119.

³² В. Д. Блаватский: Искусство северного Причерноморья античной эпохи, М. 1947. 119 l. — L. ismertetésemet: *Études Slaves et Roumaines* 2 (1949) 126—128.

³³ В. Ф. Гайдукевич: Боспорское царство, М.—Л. 1949. 622 l.

³⁴ Г. Д. Белов: Херсонес Таврический. Историко-археологический очерк, Л. 1949. 148 l.

³⁵ Т. Н. Книпович: Танаис. Историко-археологическое исследование, М.—Л. 1949. 178 l.

tenger északi partvidékének antik-kori történetéhez,³⁶ »A szkíta-probléma a hazai tudományban«,³⁷ »A régi chorezmi civilizáció nyomában«. ³⁹

A Szovjetunió déli része antik történetének és a hellénizmus az ott tanyázó népek körébe való kisugárzásának kutatása különös jelentőséget nyert annak az új szovjet szemléletnek a tükrében, amely az orosz nép kialakulásában nagy szerepet tulajdonít a korábban ott élő népeknek s ezek kultúrális hatásának. Az ide vonatkozó kutatások a legszorosabban kapcsolódnak a speciális orosz történeti kutatásokhoz s azoknak mintegy kiegészítő részét alkotják. Így lett a bizantinológia mellett a déloroszországi hellénizmus kutatása a szó legszorosabb értelmében vett nemzeti feladattá.

Ha már most összegezzük azt a képet, melyet a szovjet antik kutatások e rövid szemléje alapján nyertünk, a következőket állapíthatjuk meg. A társadalmi feladattá emelt szovjet tudomány az antikvitás kutatásában kettős célt követ. Egyrészt a marxizmus szemléletének megfelelően s annak módszerei alkalmazásával a szociális fejlődés szemszögéből nézve vizsgálja az antik kultúrák társadalmi és gazdasági viszonyait s az ezeken felépülő antik művelődést, másrészt az antikvitásnak a történeti adottságokból folyó speciális orosz vonatkozású problémáit a szovjet történet szempontjából veszi vizsgálat alá. E kettős célkitűzés következtében a kutatás köre széles területre terjed, amelyen az anyag feltárásával párhuzamosan folyó részletkutatások bizonyos meghatározott súlyponti problémák köré csoportosulnak, ami lehetővé teszi konkrét tervek kidolgozását és a kutatómunka szabályos megszátását és ütemezését.

E tanulságok birtokában fordítsuk most már tekintetünket a magyar klasszika-filológia felé.

A hazai antik kutatások a multban híven visszatükrözték a nyugati klasszika-filológia különféle irányait és áramlatait. Összképük tehát igen sokszínű és tarka. A magyar klasszika-filológia munkásai egyéni kezdeményezésekből vagy nyugati hatások alatt egymástól sokszor teljesen elszigetelten és öncélúan végezték kutatásaikat. Amikor a mult század második felében német hatások alatt klasszika-filológiánk fejlődésnek indult, erősen rányomta bélyegét a korábbi verbális filológia formalisztikus jellege, amelynek nyomait még századunk első évtizedeiben is megtaláljuk. Ugyancsak erősen érvényesült az idealisztikus felfogás, amelyet a nyugati klasszika-filológia hozott magával s amely a lassan előtörő történeti szemléletbe is belejártzott, amidőn azt »szellemtörténet«-té akarta halványítani. Ez az idealisztikus áramlat csúcspontját abban az

³⁶ Д. П. Каллистов: Очерки по истории Северного Причерноморья античной эпохи, Л. 1949. 284 l.

³⁷ С. А. Семенов—Зусер: Скифская проблема в отечественной науке 1692—1947, Харьков 1947. 192 l. — L. még a Herodotosról szóló nagy monográfiát С. Лурье: Геродот, М.—Л. 1947. 211 l.

³⁸ С. П. Толстов: По следам древнехорезмийской цивилизации, М.—Л. 1948. 328 l. — Magyar fordítása: Sz. Tolsztoz: Az ősi Chorezm, ford. . Balázs János, Bp. 1950. 335 l.

irracionális jellegű betörésben érte el, amely főleg a vallástörténeti kutatások terén kerített hatalmába egy kis kutatócsoportot, amely az »exisztenciális tudomány« s az »antikvitással való összenövés« jelszavával az »antik szellem«-mel való misztikus egyesülést hirdette, s elvakultságában a kutatást vissza akarta szorítani az ókor határai mögé. Ezek mellett az irányzatok mellett azonban ott látjuk a néprajzi és társadalomtörténeti szempontok érvényesítésének törekvését is, a hazai klasszikus filológusok nagy többsége pedig kezdettől fogva hangsúlyozta és kutatásaiban szem előtt tartotta a történeti jellegű speciális magyar feladatokat. Ezeknek az irányzatoknak és áramlatoknak az összezsapása jellemezte azokat a vitákat, amelyek az 1933. évi országos értekezlet körül lezajlottak. Ha összehasonlítjuk századunk első negyedének magyar klasszika-filológiai termését a második negyed kutatómunkájának eredményeivel, szembeötlő az a változás, amely a formalizmus háttérbe szorulásában és a történeti szempont érvényrejutásában mutatkozik, ha ez utóbbiba még erősen belejátszik is az idealisztikus és szellemtörténeti színeződés.

Azokban a vitákban, amelyek az antik kutatással kapcsolatban lezajlottak, nagy szerepet játszott tudományszakunk elnevezésének kérdése. A különböző terminusok, melyek felmerültek, mint a hagyományos »klasszika-filológia«, a »görög és latin filológia«, az »ókortudomány«, — a német »Altertumswissenschaft« e szerencsétlen fordítása —, a »hellénológia« és a »romeológia«, emlékei az említett különféle irányzatoknak, másrészt azonban visszatükrözik a hazai antik tanulmányok körének szinkronisztikus és diakronisztikus irányban való tágulását és szélesedését. Hiszen az »ókortudomány« kifejezés arra akart utalni, hogy a görög-római világ kutatásával kapcsolatos a keleti kultúrák kutatása, a »görög és latin filológia« és a »hellénológia« és a »romeológia« pedig azt akarta kifejezésre juttatni, hogy tudományszakunk tárgykörébe tartozik Bizanc és az újjörögök, továbbá a középf- és újkori latinság kutatása is. Azt hiszem, ma már e vitákon túl vagyunk. A szovjet tudomány példája is arra int, hogy a kutatás nem szorítható logikai úton megvont határok közé s az egykori társadalmi jelenségek összefüggéseinek nyomozásában az objektív valóság világa határtalan lehetőségeket nyújt. Amidőn Akadémiánk Klasszika-filológiai Bizottsága újjáalakult, megtartotta a régi, hagyományos elnevezést, de egyben leszögezte, hogy olyan tudományos területet képvisel, amely felöleli az ókori Kelet, az antik görög és római világ, Bizanc és az újjörögység, a középf- és újkori latinság és végül az antikvítás hatásának és értékelésének kutatását is. Ezek közül a magyar bizantinológia és a magyarországi latinság kutatása a szorosabb értelemben vett klasszika-filológiából nőtt ki, majd önállósította magát bizonyos értelemben, de azt hiszem, hogy a további együttműködés a kutató munka terén mindkét irányban termékeny lesz. Persze egyetemi vonatkozásban más a helyzet. Mint már más alkalommal is kifejtettem, hazánk szinte egyedül áll az európai országok közt abban a tekintetben, hogy egyetemeinken a bizantinológiának még mindig nincs külön tanszéke, holott ezen a téren a Szovjetunió és a népi

demokratikus államok már régen megelőztek. Ilyen külön tanszék szükségessége a közép- és újlatin tanulmányok körére is fennáll.

A szovjet antik kutatás már hosszú évtizedekre tekint vissza. Nálunk a magyar tudomány és ezzel együtt a klasszika-filológia újjászervezése mindössze két évvel ezelőtt indult meg, de — azt hiszem — feladataink máris tisztázódtak. Mint a szovjet kutatás, a magyar klasszika-filológia is kettős célt tűz maga elé: egyrészt az antikvitásnak, mint az emberi társadalmi fejlődés alapvető periódusának s ezzel együtt felépítményének, az antik irodalomnak, művészetnek és tudománynak, egyszóval a termelt értékeknek a vizsgálatát, másrészt pedig a görög-római világ ama problémaköreinek kutatását, amelyek a történeti adottságok révén a magyar földdel és a magyar néppel kapcsolatban állnak.

Ami az első célkitűzést illeti, azokból a tervekben, amelyek bizottságunk keretében, de már korábban is felvetődtek, s amelyek megvalósítása részben folyamatban van, kitűnnek azok a súlyponti kérdések, melyek kutatóinkat foglalkoztatják.

Ami az ókori keletkutatást illeti, a magyar tudomány e téren a múltban is jelentős munkát végzett. De az új szempontok új témákat vetnek fel. Ilyenek a könyv szerepe a keleti népeknél, az ókori keleti irodalmak, tekintettel a társadalmi tükröződésre, az ókori keleti népek társadalmi strukturája, a görögség és keleti népek kapcsolatai, a munka értékelése az egyiptomi társadalomban.³⁹ De természetesen az idevonatkozó források, kivált az új leletek, mint amilyenek például az észak-szíriai Rasz Samrában, a régi Ugarit városában 1929-ben felfedezett sémi ékírásos szövegek, szintén foglalkoztatják kutatóinkat.

A görög-római antikvitás kutatása terén is teljes határozottsággal jelentkezik az a törekvés, hogy kutatóink korábbi irodalmi, filozófiai és vallástörténeti vizsgálódásaikat a társadalomfejlődési szempont érvényesítésével elmélyítsék s az antik kultúrának ne csak a felszínen mutatkozó pompás kivirágzását boncolják, hanem annak gyökeréig hatoljanak. Erről tanúskodnak azok a problémák, amelyek terveink kidolgozása alkalmával felvetődtek. Ilyenek a következők: a társadalmi valóság tükröződése a kultuszban és a mithoszban, a rab-szolgaság problematikájának tükröződése a görög filozófiában, Platon és Aristoteles dialektikája, az antik vallástörténet materialisztikus megvilágítása, a homerosi költészet előzményei, a homerosi kompozíció kérdései,⁴⁰ az aoidosok társadalmi szerepe, az aisoposi mese társadalmi háttere, Hesiodos és a boiotiai parasztság tekintettel a boiotiai osztályharcra, az antik dráma társadalmi gyökerei, a görög népköltészet és irodalom viszonya, a görög művészet tekintettel a társadalmi fejlődésre, az ezüstkori római irodalom problémái, Symmachos s az egyház és a politika kapcsolatai az i. u. IV. században.

³⁹ Dobrovits Aladár munkája (készülőben).

⁴⁰ Trencsényi-Waldapfel Imre: Гомеровская композиция, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 1 (1951) 5—34.

A bizánci kutatás terén is előtérbe lépnek olyan problémák, mint amilyenek pl. a bizánci földkérdés és az agrártársadalom kialakulása, amelyek a szovjet kutatásnak is a súlyponti problémái közt szerepelnek. Az újjörög történet is foglalkoztatja a magyar kutatást.

Az új szempontok beáramlása lüktető életet fakaszt a klasszika-filológia világában, s a kutatómunka nyomán eleven valóságában bontakozik ki az antik társadalom. A sok, termékenynek látszó probléma közül említsünk még néhányat, amelyek talán majd a fiatal kutató nemzedék figyelmét magukra vonják. Ilyen pl. az antik és a bizánci írásbeliség kérdése, amelyet eddig a polgári tudomány nagyon elhanyagolt, pedig ismeretes, hogy a görög irodalom egész fejlődésében milyen fontos tényező a szóbeliség és az írásbeliség kettőssége és hogy ezek szerepe milyen más az archaikus, a klasszikus, a hellénisztikus és a bizánci korban. Az írás, mint más alkalommal kifejtettem,⁴¹ a nyelvvel együtt nem tartozik a felépítmény elemei közé, de maga az írásbeliség a legszorosabb kapcsolatban áll a társadalmi fejlődéssel s egyben az irodalommal, melynek eszköze, hordozója. Szorosan összefügg ezzel az író és olvasó viszonyának kérdése, amelynek vizsgálata, kivált a hellénisztikus korban, amelyből a papíruszok ezrei maradtak fenn számunkra, rendkívül érdekes társadalomfejlődési tanulságokat ígér. Ugyancsak a jövő kutatások feladata lesz egyszer az antik irodalmi hagyomány közvetítésének történetét feltárni, megvilágítani azt az utat, amelyet ez az ókortól a reneszánsz és könyvnyomtatás koráig megtett és rámutatni arra, hogy az egyes művek fennmaradását mi biztosította s miért veszttek el mások? Egészen bizonyos, hogy az ember hatalmán kívül álló természeti tényezőkön kívül a kiválasztódásban nagy szerepet játszott a későbbi korok értékelő magatartása, ami viszont a hellénisztikus és bizánci társadalom különböző ideológiai színezetével függ össze.

Klasszika-filológiánk másik célkitűzése azoknak a problémaköröknek a vizsgálatára irányul, amelyek a magyar földdel és a magyar multtal kapcsolatosak. Speciális feladataink e téren újabbakkal bővültek. Láttuk, hogy a szovjet tudomány milyen intenzív munkát fejt ki a déloroszországi hellénizmussal érintkező, illetve annak látókörébe eső »barbár« népek (a kimmerek, szkíták, szarmaták stb.) történetének kutatása terén. Ez a terület közelről érdekli a magyar tudományt is. Hiszen a magyarság kialakulása ugyancsak Dél-Oroszország földjén történt s az ott lefolyt népmozgalmaknak és azok kultúrális környezetének ismerete magyar történeti szempontból sem nélkülözhető. De azoknak a népeknek a hullámai, amelyek egykor az orosz síkságon éltek, Magyarország területére is eljutottak, s így kettős okunk is van arra, hogy tanulmányozásukból kivegyük a részünket. Minthogy pedig egykori életük nyomai, az archeológiai leletek részben antik területeken kerültek elő, részben antik

⁴¹ Magyar Tudományos Akadémia I. és II. Osztályának Közleményei I. I. [= Sztálin nyelvtudományi munkái és a magyar tudomány] (Bp. 1951) 88–90.)

hatásokat is tükröznek, s minthogy a rájuk vonatkozó tudósításokat görög és latin források őrizték meg, itt is a klasszikus filológus munkájára van szükség. Valóban intenzív munka indult meg e téren, amelyen a magyar kutatás feladatai a legközvetlenebbül érintkeznek a szovjet kutatás feladataival, amint tervtematikánk következő pontjai is mutatják: a déloroszországi iráni népmozgalmak története, az iráni nyelvek problémái, a finn-ugorok, irániak és görögök legrégebbi érintkezései, a hún társadalom története.^{41a} Természetesen e téren, ahol a filológiai, történeti és régészeti kutatás együttes munkájára van szükség, Bizottságunknak is együtt kell működnie az Akadémia Régészeti Bizottságával, mint ahogyan egyébként a klasszikus filológus sokszor messze vezető kutató útjain nem nélkülözheti a kutatási körével érintkező más tudományágak segítségét.

A speciálisan magyar feladatok egy másik csoportja még szorosabb kapcsolatban van magával a magyar földdel. A magyarországi római uralom korának kutatása, a Pannonia-kutatás nagy multra tekint vissza és jelentős eredményeket tud felmutatni. Minthogy ezen a területen valóban otthon vagyunk és az egész anyag itt fekszik, részben feltárva, részben még a föld alatt, a kutatás itt finomodhatott ki teljesen és juthatott el a legaprólékosabb részletekig az archeológusok, filológusok és történészek vállvetett munkája következtében. De természetesen a kutatás távolról sincs lezárva. Nemcsak a föld ontja egyre a további anyagot, hanem az új szempontok új problémákat vetnek fel, melyek közül első helyen állnak a pannoniai társadalom történetének izgató kérdései, a római és bennszülött, továbbá a beözönlő idegen elemek együttélésére és keveredésére vonatkozó vizsgálódások. Egy tervbevett pannoniai feliratgyűjtemény minderre érdekes fényt vetne. Bár az újjászervezés során a pannoniai régészet területe teljes egészében a Régészeti Bizottság hatáskörébe került, a klasszika-filológia nem lehet érdektelen ezzel szemben, sőt a megoldásra váró feladatok itt is az egyes tudományágak szakembereinek olyan együttműködését kívánja, amilyen együttműködést mutat a szovjet tudósok munkája az ő hasonló sajátos területükön, a Fekete-tenger északi partvidékén folyó kutatásokban. Természetesen amint az ottani szovjet kutatások körét sem lehet zárt időbeli határok közé szorítani, hanem azok átnyúlnak a bizánci korba, úgy a Pannonia-kutatás szálai is átvezetnek az avar és a szláv korszakba egészen a magyar honfoglalás koráig. Így a későbbi korok vizsgálatában szerep jut a bizantinológiának is.

A bizantinológia terén adódik a speciális magyar feladatok egy másik csoportja. Itt a korábbi kutatások eredményeként az írott források anyaga jórészt össze van gyűjtve, sőt egyik-másik forrás kritikai kiadása is elkészült, de a további kutatásra még egész sereg feladat vár. Mindenekelőtt megvalósítandó a magyar történet bizánci forrásainak — beleértve a magyarsággal érint-

^{41a} E két utóbbi Harmatta János munkája (készülőben).

kező déloroszországi népekre vonatkozó forrásrészleteket is — egy olyan gyűjteménye, amelyet már Hunfalvy Pál tervezett, eredetiben és magyar fordításban. A magyar-bizánci érintkezések részletes feldolgozása még a jövő feladata. Mint ismeretes, az elmúlt korszak magyar tudománya igyekezett a bizánci, kivált a művészeti hatást a nyugati hatásokkal szemben lebecsülni s annak jelentőségét kisebbíteni. Most már semmi akadályja sincs annak az objektív megállapításnak, amit bizantinológusaink mindég képviseltek, hogy Árpád-kori történetünk első három százada folyamán a bizánci hatás sokkal erősebb volt, mint azt a régebbi magyar történettudomány állította. E tekintetben még sokat várhatunk azoktól az ásatásoktól, amelyek a régészeti öt éves tervben szerepelnek, azokon a helyeken, ahol feltehetőleg régi Árpád-kori bizánci emlékek rejtőznek a föld alatt, mint Sztálinváros (Dunapentele), Apostag, Veszprém, Veszprémvölgy és Pásztó vidékén. A speciálisabb kutatások köréből meg kell említenünk a hazai, jórészt görög eredetű könyvtárakban rejlő bizánci zenei kéziratok átvizsgálását, ami már eddig is értékes új ismeretekkel gazdagította a bizánci zenére vonatkozó ismereteinket.⁴² A magyar bizantinológia azonban nemcsak a szorosan vett nemzeti, országhatáron belüli feladatokkal foglalkozik. Eredményes kutatások folynak a testvéri román nép történetére vonatkozó bizánci forrásokat illetően is.

A közép- és újkori latinság kutatásának szintén nagy multja van hazánkban. Itt még nagy feladatok várnak a magyar tudományra a források publikálása terén. Kíváncos, hogy a »Bibliotheca scriptorum medii et recentis aevorum«, amely külföldön is közismertté lett és nagy szolgálatokat tett a neo-latin kutatásoknak, minél gyorsabb ütemben folytatódjék, megjelenjék a Bonfini-kiadás befejező kötete s azután napvilágot lássanak a latinul író jelentősebb magyar írók művei, ami a magyar történettudománynak is érdeke. Középkori krónikáink forráskritikai vizsgálata szempontjából is jelentősek az Árpád-kori latin nyelvű irodalomnak stílusproblémáira vonatkozó vizsgálatok.⁴³ Kutatások folynak a középlatin szatírára vonatkozólag is. Nagyjelentőségű munkaeszköz-höz fognak jutni kutatóink, ha elkészül a magyarországi latinság szótára, amelyre még vissza fogok térni. Természetesen ezen a területen is — mint sok máson — szükséges a klasszika-filológia és más szakok munkásainak együttműködése; latin nyelvű irodalmunk problémái csak két irányból, a klasszika-filológia és a magyar irodalomtörténet felől jövő vizsgálódások útján oldhatók meg.

Végül a legsajátosabban magyar érdekű feladatok közé kell sorolnunk az antik szellemi hagyatéknak a magyar művelődésre és speciálisan a magyar irodalomra gyakorolt hatását s az antikvitás értékelésének kérdését. De termé-

⁴² L. Dévai Gábor: *Monuments en notation byzantine dans les bibliothèques publiques de Budapest*. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae I (1951) 247–260.

⁴³ Ifj. Horváth János munkája (nyomtatásra készen).

szetesen ennek vizsgálata nem választható el a kérdés általános, európai vonatkozásaitól. Ennek a problémakörnek a vizsgálata különösen érdekes tanulságokat ígér a felépítmény elemeinek és az ideológiai tükröződésnek a kutatása szempontjából, mert hiszen az antik hagyomány azt létrehozó egykori alapjainak megszűnése után, részben a későbbi korok művelődésébe felszívódva, részben koronként felújítva, »közkincként« öröklődött tovább, amelyhez — Engels szavai szerint »újból és újból... kénytelenek vagyunk visszatérni.« Bizonyos az, hogy ez az öröklött kincs minden időben mindig azonos volt — igazi mivoltának feltárása éppen a klasszika-filológia egyik feladata —, a forrás vize nem változott, egyformán áradt minden kor és osztály felé, de az egyes korok rávetődő fénycsóvjája — saját ideológiai felépítményének megfelelően — mégis más és más színűvé varázsolta. Mást látott benne a reneszánsz, mást az új klasszicizmus, más volt Ronsard, más Goethe és más Berzsenyi szemléletében, hogy a tudományos kutatásban szintén változó képét ne is említsük. Azt hiszem, hogy az ilyen irányú kutatásokban, melyek magyar vonatkozásban még jórészt a jövőre várnak, a marxizmus elveinek alkalmazása különös segítséget nyújthat a klasszika-filológiának.

A tudomány munkája azonban nem merül ki a kutatásban. Elő kell teremtenie a kutatáshoz szükséges munkaeszközöket is. Amint az ipari termelés fokozása és gyorsítása megkívánja az egyre finomabb és tökéletesebb gépek gyártását s amint a Szovjetunióban végzett folyamszabályozáshoz előre el kellett készíteni a megfelelő speciális földvájó gépeket, úgy a tudományos kutatásnak is megvannak a maga eszközei, melyeket folyton tökéletesíteni kell. A természet-tudomány is maga tervezi ezeket, de a kivitelezés nem az ő feladata. A szellemi tudományok körében azonban mindez teljesen az illető tudományszak munkásaira hárul. A filológus és a történész forrásokkal dolgozik, állandóan azokból merít. A források feltárása, publikálása és filológiai feldolgozása tehát alapvető fontosságú számára. Éppen ezért erre a szovjet tudomány is nagy gondot fordít. Méltó feltűnést keltett az a pompás Lucretius Carus kiadás, amely a latin szöveget orosz fordítás, kommentár és tanulmányok kíséretében teszi közzé.⁴⁴ A *Vesztnyik Drevnyej Isztoriji* és a *Vizantijszkij Vremennyik* minden újabb kötetében található egy-egy fontos antik vagy bizánci történeti forrás vagy forrásrészlet orosz fordítása. A közelmúltban jelent meg Homeros Iliásának⁴⁵ és az Odysseia-nak,⁴⁶ továbbá a görög tragikusoknak⁴⁷ új fordítása és pedig az Ilias 10.000-es példányszámban! A magyar klasszika-filológia programjában

⁴⁴ Лукреций: О природе вещей (De rerum natura). Редакция латинского текста и перевод Ф. А. Петровского. Статьи и комментарии, фрагменты Эпикура и Эмпедокла I—II. Л. 1945—1947. 451, 698 л.

⁴⁵ Гомер, Илиада. Перевод В. Вересаева, М.—Л. 1949.

⁴⁶ Гомер, Одиссея. Перевод П. А. Шуйского, М.—Л. 1948.

⁴⁷ Греческая трагедия, Эсхил, Софокл, Эврипид. Переводы с древнегреческого под ред. Ф. А. Петровского, М.—Л. 1950; Эсхил, Прометей за кутией. Перевод с греческого и комментарии Б. Тена, Киев 1949. (ukrán nyelven).

is szerepelnek a fordítások. A közelmúltban jelent meg Sophokles drámáinak⁴⁸ és Konstantinos Porphyrogenetos császár »*De administrando Imperio*« című munkájának⁴⁹ magyar fordítása. Kiadásra vár Aristoteles *Fiziká*-jának,⁵⁰ Lucretius Carus *De rerum natura*-jának,⁵¹ Ovidius *Fasti*-jának⁵² magyar fordítása s régebbi idő óta kéziratban van egy teljes Strabon⁵³ és egy ugyancsak teljes Pausanias-fordítás.⁵⁴ Ezeken kívül készül Homeros Ilias-ának, Hesiodos *Munkák és napok* című költeményének, görög tragikusok drámáinak, az aristotelesi és pseudo-xenophoni »*Ἀθηναίων πολιτεία*«-nak, Xenophon kisebb politikai iratainak, Cato földművelésről szóló munkájának, Erasmus »*Laus stultitiae*«-jának és egyiptomi novelláknak a magyar fordítása. Az antik írók kiadásánál azonban nézetünk szerint vissza kellene térni a régebbi hagyományokhoz és a magyar fordításokat — legalább is a kimondottan tudományos célokra szánt kiadásokban — mindég az eredeti görög és latin szöveg kíséretében, vagyis bilinguis alakban tenni közzé.

A tudomány fejlődésének belső szükségletei még más munkaeszközöket is megkívánnak, amilyenek a szótárak, kézikönyvek és bibliográfiák. A szovjet tudomány ezekről is bőségesen gondoskodik. Nemrég jelent meg egy csaknem 1000 oldalas latin-orosz szótár és pedig szintén 10.000-es példányszámban.⁵⁵ Egymás után láttak napvilágot különféle nyelvkönyvek, így az *Ógörög nyelv*,⁵⁶ *Latin nyelv*,⁵⁷ latin olvasókönyv,⁵⁸ római irodalmi chrestomathia,⁵⁹ és római történeti olvasókönyv,⁶⁰ melyek a fiatal nemzedék görög és latin nyelvi képzésének segédeszközei. Az egyetemi szükségletek kielégítésére, de egyben a szakemberek használatára is készültek *Az ókori Kelet története*,⁶¹ *Az ókori Görög-*

⁴⁸ *Sophoklés összes drámái*. Fordították: Babits Mihály, Devecseri Gábor, Jánosy István, Kardos László, Kerényi Grácia, Meller Péter, Trencsényi-Waldapfel Imre, Bp. 1950.

⁴⁹ Biborbanszületett Konstantin. *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget kiadta és magyarra fordította Moravcsik Gyula, Bp. 1950.

⁵⁰ Förster Aurél munkája.

⁵¹ Meller Péter munkája.

⁵² Gaál László munkája.

⁵³ Földy József munkája.

⁵⁴ Kovács Ernő munkája.

⁵⁵ Латинско-русский словарь. Составили И. Х. Дворецкий и Д. Н. Корольков, под общей редакцией чл.-корр. АН СССР С. И. Соболевского, М. 1949. 950 l.

⁵⁶ С. И. Соболевский: Древнегреческий язык. Учебник для высших учебных заведений, М. 1948. 614 l.

⁵⁷ Я. М. Боровский—А. В. Болдырев: Латинский язык, М. 1942. 438 l.

⁵⁸ С. Кондратьев—А. Васнецов: *Aula linguae Latinae* — «Книга для чтения по латинскому языку». М. 1950. 128 l.

⁵⁹ Н. Ф. Дератани—С. П. Кондратьев—Н. А. Тимофеева: Римская литература [Хрестоматия по античной литературе II.], М. 1949. 591 l.

⁶⁰ Древний Рим. Книга для чтения. Под редакцией С. Л. Утченко. 1950. 332 l.

⁶¹ В. И. Авдиев: История древнего Востока. М. 1948. 588 l. — Magyar fordítás: V. I. Avgijev: *Az ókori Kelet története*. Fordította Hahn István és Benkő Gyula. Bp. 1951. 414 l. — L. Harmatta János ismertetését; *Századok* 85 (1951) 565-567.

ország története,⁶² Az ókori Róma története,⁶³ Bizánc története⁶⁴ és Az antik irodalom története⁶⁵ című kézikönyvek. A Szovjetunió Tudományos Akadémiája egy nagy vállalkozást indított meg, az ókori és bizánci görög irodalom történetét egybefoglaló, több kötetre tervezett munkát, melynek eddig a klasszikuskori eposzt, lírát és drámát tárgyaló I. kötete jelent meg.⁶⁶

Ami a szótárakat illeti, e tekintetben a magyar klasszika-filológiának most kell a mult mulasztásait pótolnia. A volt Budapesti Philológiai Társaság túlméretezett nagy *Görög-magyar szótár*-ából csak az I., az E betűig terjedő kötet jelent meg (1921), s a munka csonkán maradt. A készülő kisebb terjedelmű és gyakorlatibb célokat szolgáló görög-magyar szótár kiadása elengedhetetlen feladat, s erre nemcsak a klasszikus filológusoknak, hanem sok más tudomány-szak művelőinek, köztük még a természettudósoknak is nagy szükségük van, minthogy görög-magyar szótárunk néhány kisebb, elavult és már régen elfogyott munkán kívül nincs. De nem hagyhatjuk említés nélkül azt sem, hogy Budapesten jelenleg a magyar nyelvű középiskolai görög nyelvtan a legnagyobb könyvritkasággá lett.

A közép- és újkori latinság kutatásával kapcsolatban már említettük A magyarországi latinság szótárát, amelynek anyaggyűjtését Akadémiánk egy külön erre a célra szervezett bizottsága még 1934-ben kezdte meg. A második világháború 1944-ben megakasztotta a munkát, de a korábban gyűjtött kb. 200.000 cédulából álló anyag csaknem sértetlenül vészelt át Budapest ostromát. Újjáalakult Akadémiánk támogatása lehetővé tette, hogy ez év elején újból meginduljon a munka, elsősorban a régi anyag revíziója, majd annak kiegészítése és új anyag gyűjtése. Reméljük, hogy a nagy munka I. kötete még a jelenlegi ötéves terv keretében napvilágot fog látni, amit különösen aktuálissá tesz az a körülmény, hogy a Lengyel Tudományos Akadémia égisze alatt készül a kiadásában megjelenő hasonló *Lexicon latinitatis Polonorum* I. kötete már sajtó alatt van.⁶⁷ A »Magyarországi latinság szótára« nemcsak a latinisták, hanem nyelvészeink, történészeink, irodalomtörténészeink, de egyáltalán

⁶² В. С. Сепреев: История древней Греции. М. 1948. 552 l. — Magyar fordítása: V. Sz. Szergejev: *Az ókori Görögország története*, Fordította Borzsák István, Gyóni Máttyás, Harmatta János és Szabó Árpád. Bp. 1951. — L. Sarkadi János ismertetését: *Századok* 85 (1951) 568—571.

⁶³ Н. А. Машкин: История древнего Рима. М. 1949. 736 l. — Magyar fordítása: N. A. Maskin: *Az ókori Róma története*, Fordította Borzsák István és Harmatta János. Bp. 1951. — L. Sarkadi János ismertetését: *Századok* 85 (1951) 251—254.

⁶⁴ М. В. Левченко: История Византии, М.—Л. 1940. — Francia fordítása: М. V. Levchenko: *Byzance des origines à 1453*. Traduction de Pierre Mabilie, Paris 1949. 300 l.

⁶⁵ И. М. Тронский: История античной литературы, Л. 1947. 496 l.

⁶⁶ История греческой литературы. Под редакцией С. И. Соболевского, Б. В. Горнунга, З. Г. Гринберга, Ф. А. Петровского, С. И. Радцига. I. Эпос, лирика, драма классического периода. М.—Л. 1946. 437 l.

⁶⁷ A nagy vállalkozás mintafüzete már évekkel előbb megjelent; Marian Plezia: *Zasady redagowania i próba Słownika Polskiej Łaciny Średniowiecznej*. Polska Akademia Umiejętności Kraków 1948.

minden kutató számára, aki a XVIII. század végéig a magyar művelődéssel foglalkozik, nélkülözhetetlen segédeszköz s nemzetközi szempontból is nagy-jelentőségű mű lesz, amely elsősorban a velünk szomszédos népi demokráciák tudományát fogja közelről érinteni.

Ami a kézikönyveket illeti, a klasszika-filológia kézikönyvének tervét még 1905-ben Pecz Vilmos vetette fel első ízben. Akadémiánk régi klasszika-filológiai bizottsága meg is jelentetett belőle 1, azaz egy, a szükségletek szempontjából messze túlméretezett nyelvészeti kötetet, amivel a munka abba is maradt. E régi hiány pótlására egy év alatt elkészült három szovjet történeti kézikönyv magyar fordítása.⁶⁸ A megjelent kötetek addig is, míg eredeti magyar munkákkal helyettesíthetjük, nagy segítséget jelentenek szakembereink s kivált a fiatalabb nemzedék számára, nemcsak azért, mert konkrét anyagon illusztrálják a történelmi materializmus szempontjainak és módszereinek alkalmazását, hanem azért is, mert a szovjet, nyugati és magyar szakirodalom olyan teljes jegyzékét tartalmazzák, amilyen semmiféle más munkában nem található meg. Készül a »Világirodalmi olvasókönyv« I. kötete, amely az ókori irodalmakat mutatja be magyar fordításban közölt szemelvényekben, s a megvalósítandó tervek között szerepel egy *Görög filozófiai olvasókönyv* is, amely viszont a görög bölcselek műveiből fog szemelvényeket adni. Távolsági feladataink közé tartozik egy, tárgyilag teljesen mai színvonalon álló és az új társadalomtörténeti szempontokat érvényesítő »Antik lexikon« elkészítése.

A tudományos munka folytonossága és a kutatók gyors tájékozódása szempontjából minden tudományág számára különös fontossága van a bibliográfiai munkáknak. A magyar klasszika-filológia legutóbbi negyedszázados termését összefoglaló bibliográfiai munka, amely folytatása egy korábbi hasonló munkának, de szélesebb körű és újabb szempontokat érvényesít, már sajtó alatt van.⁶⁹ Ez hű tükre lesz a hazai antik tanulmányok terén a multban érvényesült különféle irányoknak és áramlatoknak, amelyekre már utaltam, de egyben a hazai klasszika-filológia pozitív teljesítményeinek és haladó törekvéseinek is. Egyébként a hazai klasszika-filológia, bizantinológia, újjörög filológia és a közép- és újkori latinságra vonatkozó kutatások történetének megírására az Akadémia részéről tervezett nagy magyar tudománytörténet keretében fog sor kerülni. A most megjelenő bibliográfia ehhez is fontos segédeszközünk lesz. Régi hiányt fog pótolni a budapesti Országos Széchenyi Könyvtárban levő görög kéziratok katalógusa is, minthogy ennek hiányában eddig az ott levő anyag a kutatás számára szinte hozzáférhetetlen volt.⁷⁰ Nemzeti kincseink tudományos feldol-

⁶⁸ L. a 61., 62. és 63. jegyzetben említett munkákat.

⁶⁹ Borzsák István: *A magyar klasszika-filológiai irodalom bibliográfiája 1926–1950* [Előadásom elhangzása óta meg is jelent: Bp. 1952. 424 l. Akadémiai Kiadó.]

⁷⁰ M. Richard legújabbban a párisi »Institut de recherche et d'histoire des textes« kiadásában megjelent művében (*Répertoire des bibliothèques et des catalogues de manuscrits grecs*, Paris 1948) a Széchenyi-könyvtár görög kézírataival kapcsolatban a következőket olvassuk: »Pas de catalogue imprimé complet« (30. l.), s a szerző csak az én tájékoztatásomra hivatkozva jelzi, hogy ott 34 görög kézirat található.

gozása körébe tartozik az Országos Szépművészeti Múzeum antik gyűjteményében levő s a görög művészet szempontjából rendkívül értékes vázákra készülő monográfia is.

A szaktudományi kutatás nélkülözhetetlen szerve a folyóirat. Említettük már a szovjet *Vesztnyik Drevnyej Isztoriji* című folyóiratot, amelynek évenként megjelenő négy kötete nemcsak a szovjet kutatás újabb eredményeit közli, hanem állandóan tájékoztat a tudományos élet jelentősebb eseményeiről is. Elvi és módszertani útmutatásokat ad, beszámol az anyaggyarapodásról s még a görögországi és itáliai ásatások eredményeit is frissiben ismerteti. Mint már jeleztük, minden számában források orosz fordítását is adja. Nagy súlyt vet a megjelenő újabb publikációk kritikai ismertetésére s ennek keretében minden jelentős nyugati munkáról is megemlékezik, sokszor éles kritikát alkalmazván a polgári tudománnyal szemben, amelynek azonban minden használható eredményét értékesíti a szovjet tudomány. Az orosz publikációkban egyébként is meglepő a nyugati irodalom teljes ismerete, az a gazdag bibliográfiai apparátus, amely egyetlen szovjet klasszika-filológiai szakmunkából sem hiányzik. A szovjet tudomány gyakran teszi közzé a nyugati polgári kutatás termékeit orosz fordításban, ha az illető munkák anyagát vagy eredményeit a további kutatás számára értékesítendőnek véli.⁷¹ A *Vesztnyik*-hez hasonló jellegű a szovjet bizantinológia folyóirata, a *Vizantijszkij Vremennyik*.

A magyar klasszika-filológiának még mindég hiányzik a magyar nyelvű speciális folyóirata. Akadémiánk *Acta Antiqua*-ja, melynek I. kötete most van sajtó alatt,^{71a} lehetővé teszi ugyan a magyar kutatás eredményeinek orosz, francia, angol és német nyelven a külföld felé való közvetítését, de ez a publikációs lehetőség nem pótolja a tervbe vett *Antik Tanulmányok* című magyar folyóiratot. Az *Egyetemes Philológiai Közöny* (Archivum Philologicum) 1948-ban való megszűnése óta a hazai klasszika-filológia magyar nyelven csak nagyobb kiadványokat tehetett közzé, az *Antik Tanulmányok* rendszeres megjelentetése a magyar klasszika-filológia számára életfontosságú kérdés. A jövő évtől kezdve egyébként megindítunk *Szovjet ókortörténet* címen egy sokszorosított időszaki kiadványt, amelyben a szovjet szakirodalom legjelentősebb termékeit fogjuk magyar fordításban közölni.

Azt hiszem, hogy ebből az áttekintésből világosan kitűnt, hogy tudomány-szakunk új szervezetében, területének kijelölésében, súlyponti problémáinak kikristályosodásában és a konkrét feladatok meghatározásában milyen mértékben érvényesülnek a szovjet kutatás tanulságai. Ami pedig a marxizmus módszerének a felhasználását illeti, bizonyos, hogy a dialektikus és történelmi

⁷¹ Így pl. megjelent W. W. Tarn munkájának (*Hellenistic civilization*, London 1941³) orosz fordítása: В. Тарн: Эллинистическая цивилизация. Перевод С. А. Ляковского, М. 1949; továbbá J. D. S. Pendlebury művének (*The archaeology of Crete*, London 1940) orosz kiadása: Дж. Пендлбери: Археология Крита. Перевод Я. М. Боровского, М. 1950.

^{71a} [Előadásom elhangzása óta meg is jelent: Bp. 1951. 260 l.].

máterializmus szemlélete, amely az alap és felépítmény összefüggéseinek és kölcsönhatásának vizsgálata útján a történeti mult egyes szakaszainak keresztmetszetét szerkezetében, hosszmetsetét pedig a dialektikus mozgás és változás perspektívájában mutatja be, az antikvitas kutatása terén éppen olyan termékenynek fog bizonyulni, mint minden más tudományban. De nem szabad megfedekezünk arról, hogy a távoli mult kutatói fokozottabb mértékben vannak kitéve a »felesleges szocializálás« csábításának, s a modernizálás is mindég ott kísért az antikvitas kutatása közben. Bizonyos, hogy a társadalomfejlődési szemlélet módszerei alkalmazhatóságának megvannak a maga határai. A minden áron való szociologizálásnak a történeti vizsgálódásokban különös szerepet játszó ténykutatásba való erőszakos bevitele sokszor éppen a társadalmi jelenségek helyes, dialektikus értelmezését akadályozza. A modernizálás pedig, amitől a szovjet kutatók óva intenek, a modern fejlődés szempontjainak a távoli antik multa való ráerőszakolása révén meghamisítja az egykori objektív valóság képét.

A szovjet tudomány példája a tudományos munka gyakorlati kivitelezése kérdéseiben is tanulságul szolgálhat. Nagy súlyt vet arra, hogy a kutatók a készülő vagy már elkészült munkák előzetes megbeszélése s a felmerült kérdések, problémák megvitatása útján kicseréljék tapasztalataikat, egymással szemben kritikát alkalmazzanak és az önkritikát fokozzák. De azt hiszem, ezen a téren még további teendők is vannak. Kíváncos, hogy az egyes kutatók ne csak megíratlan eredményeiket, felmerült, de megoldásig el nem jutott problémáikat, a kutatómunka közben felmerült ötleteiket, meglátásaikat, hanem a munka technikai kivitelezésére vonatkozó tapasztalataikat és esetleges újításait is lehetőleg teljes mértékben átadják szaktársainak és főleg a fiatalabb kutató nemzedéknek. A társadalmi, szellemi tudományok terén a kutató eljárása nem olyan bonyolult, mint a természettudományok terén, ahol a rajtunk kívül álló természet vizsgálata az eszközök, műszerek, gépek egész tömegének segítségével történik. A történeti kutató — az archeológusnak a külvilág emberi kéz alakította tárgyaitra vonatkozó munkáját kivéve — elsősorban írott emlékekből merít, s így kutatásainak fő anyaga az írásmű vagy a nyomtatott könyv, s munkájában nagy szerephez jut a cédula. Az anyaggyűjtés, anyagrendezés és anyagfeldolgozás fáradságos munkája terén minden kutató saját gyakorlatában kialakult módszereket, eljárásokat alkalmaz. Nem lenne haszontalan dolog az e téren alkalmazható újítások, technikai tökéletesítések kérdéseivel is foglalkozni s mindenekelőtt az e téren szerzett tapasztalatokat a fiatalabb kutatóknak tovább adni. Egyébként nagyon tanulságos e tekintetben a nagy tudósok eljárásainak tanulmányozása. A marxizmus klasszikusainak munkamódszerét külön tanulmány ismerteti,⁷² s nemrég látott napvilágot magyar fordításban K. G. Vohlij könyve, mely tanulságosan foglalja össze egy szovjet tudós ide-

⁷² A marxizmus-leninizmus klasszikusainak munkamódszeréről. M. Glasser összeállítása forrástanulmányok alapján. Bp. Szikra 1950.

vonatkozó tapasztalatait.⁷³ Ha a szerző elsősorban természettudományi szempontból nézi is a kérdést, munkáját a társadalmi, szellemi kutatók is haszonnal forgathatják.

Egyik legfőbb feladatunk abban áll, hogy a klasszika-filológiai kutatás számára újabb fiatal erőket nyerjünk, s a fiatal nemzedék számára biztosítsuk az eredményes munka lehetőségeit. Az az egyre növekvő érdeklődés, amelyet az egyetemen a hallgatóság az antik tanulmányok iránt mutat, biztosítéka annak, hogy a klasszika-filológiai kutatás a jövőben is meg fogja találni a maga munkáit. Bizottságunkra, amely felelős a magyar klasszika-filológiai kutatás jövőjéért, más téren is nagy feladatok várnak. Be kell vonnunk a munkába minden felhasználható erőt, szélesebb alapokra kell helyeznünk összefüveteleinket, amelyeken közösen meg kell vitatnunk aktuális problémáinkat s nemcsak a teljesítményeket kell megbírálnunk, hanem a készülő munkákat is megbeszélni, hogy az egyes kutatók ne csak a közös munkaterv minden részletével, hanem munkatársaik egyéni munkamenetével is megismerkedjenek. Mindez a legjobb alkalom a tudományos tapasztalatcserére metodikai, munkatechnikai és munkakivitelezési szempontból egyaránt.

De a magyar klasszika-filológiának nem csupán kutatás a feladata. Munkájához hozzátartozik az is, hogy az antik világ irodalmi és művészi alkotásait széles körök számára hozzáférhetővé tegye. Azok az orosz és magyar fordítások, amelyekről szóltunk, nemcsak a szakkörök, hanem a dolgozók igényeit is szem előtt tartják. De éppen olyan fontos az is, hogy a kutató munka eredményeit közérthető formában közvetítsük mindazok számára, akik ismeretekre, tudásra szomjúhoznak s így a tudomány gyümölcseit népi demokráciánk új művelődésének szerves elemeivé tegyük. A szovjet tudomány is szemmel tartja kiadványaiiban e szempontot, aminek bizonyítéka a nagy példányszám és mindenki számára érthető előadásmód. A mi területünkön erre annál nagyobb szükség van, mert az idealizmusnak, a formalizmusnak és a kozmopolitizmusnak sehol sem nyílt olyan tág tere, — amint ezt a polgári tudomány számtalan terméke bizonyítja —, mint éppen az antik tanulmányok terén. Az új magyar klasszika-filológia feladata, hogy lebontsa az antik világ képéről azt az idealisztikus és sokszor modern színekkel megrajzolt, csillogó, külső mázt, amelyet a szubjektív elképzelés vagy az antikvitás visszavarázslásának vágya rakott rá.

És most legyen szabad előadásomat egy szubjektív jellegű észrevétellel zárni. Magam, mint a jelenlegi klasszika-filológiai kutatók egyik legidősebb tagja, még tanítványa voltam a hazai klasszika-filológia megalapozóinak, négy évtizeden át tanúja annak, a dialektikus ellentmondásokban nem szűkölködő fejlődésnek, melyen tudmányszakunk átment, aktív részese a kutatómunkának

⁷³ K. G. Voblij: *A tudományos munka megszervezése*. Bp. 1952^a. — A régebbi hasonló munkák közül említést érdemel S. Ramón y Cajal: *Tudományos kutatásra vezérlő kalauz*. Ford. Salamon Henrik, előszóval ellátta Lenhossék Mihály. Bp. (é. n.). Ez utóbbi szintén természettudós munkája. Kíváncos lenne, ha egyszer a szellemi tudományok egyik kutatója szintén megírná élményei és tapasztalatai alapján a maga »kalauz«-át.

és azoknak a harcoknak, amelyek két évtizeddel ezelőtt lefolytak. S visszatekintve az útra, amelyet megtettünk, most, amidőn jórészt egykori tanítványaimhoz szólok, megnyugvással állapíthatom meg, hogy azok a tendenciák, amelyeknek a múltban szószólói voltunk — gondolok elsősorban a történeti szemléletnek társadalomfejlődési és nemzeti szempontú, feltétlen érvényesítésére — tudományunk legújabb fejlődésében, amint ezt a szovjet példa is mutatja, teljes mértékben irányító szerephez jutottak.

Reménylem, hogy a hozzászólók ki fogják egészíteni azt a képet, melynek csupán fővonásait rajzolhattam meg, s új szempontokkal mélyítik el azoknak a kérdéseknek a vizsgálatát, amelyeket tudományunk jelen fejlődési foka és a reánk váró feladatok szükségszerűen felvetnek.

HOZZÁSZÓLÁSOK

HARMATTA JÁNOS:

Moravcsik Gyula előadásában világos képet rajzolt a magyar klasszika-filológia helyzetéről, és helyesen körvonalazta az előtte álló feladatokat. Meggyőzően mutatott rá arra, hogy régebbi kutatásunk haladó történeti hagyományainak felhasználása és továbbfejlesztése mellett el kell sajátítanunk a dialektikus és történelmi materializmus módszerét, hogy klasszika-filológiánkat valóban igazi tudománnyá, marxista tudománnyá fejleszthessük. »Bizonyos, hogy a dialektikus és történelmi materializmus szemlélete, amely az alap és felépítmény összefüggésének és kölcsönhatásának vizsgálata útján a történeti múlt egyes szakaszainak keresztmetszetét szerkezetében, hosszmetsetét pedig a dialektikus mozgás és változás perspektívájában mutatja be, az antikvitás kutatása terén éppen olyan termékenynek fog bizonyulni, mint minden más tudományban« — mondotta előadásában.

Ókori történeti kutatásunk e fontos elvi feladatának lerögzítése mellett nem kis fontosságú az a kérdés sem, hogyan jelöljük ki munkánk főfeladatait és súlypontjait. Az előadás ebben a tekintetben is igen körültekintően és nagy alapossággal mutatott rá azokra a problémákra, amelyek feldolgozása elsőrendű kötelessége tudományunknak. Mégis maradt egy olyan kutatási terület, amely még ebben az igazán alapos és körültekintő áttekintésben sem kapott helyet. Ez a görög-latin és indoeurópai nyelvtudomány.

Hogy ez a fontos tudományág így teljesen figyelmen kívül maradhatott, bizonyára nem véletlen. A görög-latin és indoeurópai nyelvtudomány már három évtizede legmostohább gyermeke tudománypolitikáinknak. Csak természetes, hogy ha egy tudományág művelésében három évtized szünet van, arról lassan azt is elfelejtik, hogy egyáltalán létezik. Pedig a Marr-vita tanulságai és Sztálin nyelvtudományi munkáinak útmutatása után nem kell különösebben rámutatni e kutatási terület jelentőségére és fontosságára. A Szovjetunióban, amelyben az indoeurópai nyelvtudomány művelése régebben is igen jelentős eredményeket mutathatott fel, most a Marr-vita után már is nagyarányú tudományos tevékenység indult meg ezen a területen. Egy évvel a marrizmus felszámolása után már elkészült pl. Petyerszon indoeurópai összehasonlító

nyelvtana. A népi democráciákban szintén hasonló a helyzet. Éppen most jelent meg pl. egy nagy lengyel indoeurópai összehasonlító nyelvten. Kimagasló szerepet játszik nemzetközi viszonylatban a román, cseh és bolgár görög-latin és indoeurópai nyelvészet is. Pl. az ókoritörténeti kutatást olyan közelről érdeklő krétai írás megfejtése jelentős mértékben éppen cseh és bolgár tudósok munkája.

Ha mindezzel összevetjük az ilyen irányú magyar kutatás helyzetét, akkor ez az összehasonlítás olyan képet mutat, amelyért méltán szégyenkezhetünk. Ezen azonban nem lehet csodálkoznunk, mert a görög-latin és indoeurópai nyelvészeti kutatásoknak egyelőre a legelélmibb feltételei is hiányoznak nálunk. Hogy harminc év mulasztását pótolni nem könnyű dolog, az kétségtelen. Még csak az elmúlt évtizedek tudományos irodalmának beszerzése is szinte megoldhatatlan feladatot jelent. De ha nem akarjuk, hogy klasszika-filológiánk olyan fontos nyelvi alapja végzetesen alacsony nivóra süllyedjen le, akkor ezen segítenünk kell. A görög-latin, ill. az indoeurópai nyelvtudomány nélkül ma már nem képzelhető el az antikvitás egész sor problémájának eredményes tanulmányozása. Hogyan lehetne enélkül a görög őstörténettel, a krétai-mykénei kultúrával, Kis-Ázsia ókori történetével, a görög feliratokkal, a görög nyelvjárásokkal, a görög-perzsa történeti kapcsolatokkal, a thrákok, illirek, venétek s a különböző itálikus népek történetével, az antik vallás számos problémájával foglalkozni, hogy azután a speciális magyar feladatokról és arról a segítségről ne is beszéljünk, amit a görög-latin, ill. indoeurópai nyelvészetnek az ősrégészet számára kellene nyújtani. Minderről bővebben beszélni e tudományág jelenlegi állapotában fölösleges szöszaporítás volna.

Egy másik lényeges kérdés klasszika-filológiai kutatásunk terén az, hogy vajon kutatásunk súlypontjai, problémakörei terén nem kell-e a Marr-vita után bizonyos módosításokat tennünk. Itt a szovjet ókori történeti kutatás új programmadása alapján főleg két olyan problémát kell megemlítenünk, amelyek megoldása elsősorban a magyar kutatás feladata lehetne.

Az egyik a következő. Hazánk területén a népek egész sora megy át a társadalmi fejlődésnek azon a szakaszán, amely a nemzeti társadalom felbomlásától az állam létrehozásához vezet. E kérdéseknek a feldolgozása nemcsak hazánk történetének megrajzolásához elengedhetetlenül szükséges, hanem értékes eredményekkel gazdagíthatná az egész ókori történeti kutatást is.

A másik fontos sajátosan magyar, de az ókori történeti kutatás leglényegesebb problémáihoz kapcsolódó feladat a hazánk területén az ókorban lezajlott nagy felszabadító mozgalmak feldolgozása lenne. A szovjet kutatás már évtizedek óta a legrendszerezesebben feldolgozza az ókor nagy rabszolgafelkeléseinek és a barbárok felszabadító mozgalmainak problémáit. Ebbe a munkába szervesen illeszkedhetnék bele a nagy pannon felkelés, vagy a IV. században a római limes közelében lejátszódó hatalmas arányú magyarországi rabszolgafelkelés feldolgozása.

Az a meggyőződésünk, hogy a vázolt feladatoknak a mielőbbi megvalósítása igen fontos kérdés klasszika-filológiánk szempontjából, s jelentékenyen hozzájárulhatna ókoritörténeti kutatásunk öt éves tervének eredményességéhez.

GYÓNI MÁTYÁS:

Bizottságunk elnökének a magyar klasszika-filológiai kutatás helyzetéről és feladatairól most elhangzott beszámolója magában véve is erősen érezhető módon elárulja azt, hogy megírója nem először végez tudományágunk szem-

pontjából ilyen önvizsgálatot. Csaknem 40 éve végez tudományterületünkön kutatómunkát, s éppen ő egyik olyan kutató tudósunk, aki munkája közben mindig szükségét érezte annak és egyéni feladatát látta abban, hogy elvi jellegű előadásokban és tanulmányokban tisztázza a klasszika-filológia céljait, kutatási területének határait, a rokon tudományokhoz való viszonyát, a hazai klasszika-filológia speciális magyar feladatait s munkája szervezési kérdéseit. Kezét állandóan ott tartja szaktudományunk fejlődésének útjában, sőt tevékeny részt vesz annak irányításában és szervezésében. Mostani előadása azt is megmutatja, milyen eleven kapcsolatot tart népünk életének legújabb, új korszakot nyitó fejlődésével, s hogy nem hiába kíséri élénk figyelemmel közel 40 év óta az orosz, majd utóbb a szovjet klasszika-filológia fejlődését. Olyan elvi magaslaton, s emellett olyan mindenre kiterjedő alapossággal, arányosan és kerekén mutatta meg azt, hogy a szocializmust építeni segítő magyar tudományos életbe hogyan illeszkedik bele klasszika-filológiai kutatásunk, hol tart ezirányú fejlődésében, s mik a feladatai, jövőjének perspektívái, hogy a vele elvileg egyetértő hozzászóló legfeljebb egy-két részletkérdést emelhet ki, s ezeket világíthatja meg részletesebben, mint ahogyan azt az elhangzott előadás zárt arányai megengedték.

Azt hiszem, mindnyájan egyetértünk abban, hogy a szovjet tudomány tapasztalatainak értékesítése a magyar tudománynak csak hasznára lehet. Nos, az antik tanulmányok terén a szovjet tudománynak volt egy fájdalmas, de egészséges tanulsággal lezárt tapasztalata, az előadónktól érintett Pokrovszkij-féle szociológizáló irányzat egy ideig tartó érvényesülése kapcsán. Éppen úgy, mint a Sztálin nyelvtudományi munkái révén felszámolt marrizmus, ez a »pokrovcsina« is megzavarta egy kissé a magyar tudománynak a szocializmus irányában való fejlődését. A felszabadulás után hallatszottak nálunk olyan hangok, hogy a latin nyelv a régi úri világ tolvajnyelve, tudására még a történelemszakos egyetemi hallgatóknak sincsen szükségük, s tanítását középiskolánkban a minimumra kell csökkenteni. A görög nyelv középiskolai tanításánál pedig ez éppenséggel meg is történt. — Nem függ össze ennek az idejét mult magyar »pokrovcsiná«-nak a hatásával, hanem egyéb kedvezőtlen körülmények következtében esett meg az, hogy a magyar klasszika-filológia néhány esztendőn át tudományos társaság és magyarnyelvű szakfolyóirat nélkül maradt. Ez szintén némi törést okozott és nem kis veszedelmet jelent a jövő fejlődésére nézve sem. De a magyar klasszika-filológia kötelessége az, hogy a szovjet tapasztalatokon okulva megtakarítsa magának a kísérletezéssel járó erőpazarlásokat.

A szocialista típusú, tervszerű tudományos munka egyik legfontosabb problémája az utánpótlás nevelésének, a kadernevelésnek a kérdése. Az a három részletkérdés, amelyre itt előadónknál kissé részletesebben rá akarok mutatni: a görög nyelv középiskolai tanításának, a klasszika-filológia társulati művelésének és a magyarnyelvű szakfolyóiratnak a kérdése, éppen a fiatal kutatónemzedék nevelésének lényegébe vág.

Mindenki előtt világos az, hogy azok a források, amelyeket a magyar klasszikus filológusoknak meg kell szolgáltatniuk ahhoz, hogy az antik rab-szolgatartó társadalom vagy Bizánc társadalma gazdasági alapját s ezek felépítményeit eredményesen kutathassák, vagy hogy a klasszika-filológia speciális magyar feladatait megoldhassák, a szocializmus építésének korszakában is ugyanazok, mint a polgári társadalom korában voltak, csak számuk gyarapszik szinte napról-napra. Feltárásukhoz, publikálásukhoz, megszólaltatásuk technikai részéhez ugyanúgy latinul és görögül kell tudnia a következő kutatónemzedék-

nek, mint nekünk, vagy elődeinknek. Csak e források feldolgozásának és értékesítésének elvei, célkitűzései és módszerei változtak meg a marxizmus-leninizmus világnézetének szaktudományunkban történő érvényrejutása révén. Nem vitás az sem, hogy sokkal alaposabban sajátítja el a latin és a görög nyelvet az, akinek erre már a középiskola tanulmányi rendjén belül, 15—18 éves, fogékonnyabb korában alkalma nyílik, mint az, aki ezt csak bölcsészeti karunk még mindig túlterhelt hallgatójaként teheti, ahol a cél már magasabb és sokrétűbb, semihogy az elemi nyelvtanulás beleférhetne. Bizonyos tehát, hogy alapvető latin és görög tanulmányok nélkül hallgatóink az egyetemen óriási nehézségek elé kerülnek, s reményekre jogosító új káderek képzése rendkívüli nehézségekbe ütközik. A latin nyelv elsajátítását leendő kádereink számára a középiskola humanisztikus tagozata általában eléggé megnyugtató módon biztosítja. Erről I. éves latinszakos hallgatóink latin nyelvtudása nagy általánosságban eléggé kedvező képet ad. Nem így áll a dolog a göröggel. Itt ma — a tervszerű munka korában! — teljesen a véletlennek múlik, hogy azok a hallgatóink, akik a latin mellé egyéni érdeklődésüktől vezettetve a görögöt is felveszik szaktárgyként, tanultak-e a középiskolában görögöt vagy sem. Tavaly egy olyan I. éves hallgatónk sem akadt, aki a középiskolában görögöt tanult volna, az idén, véletlenül, több is van köztük, aki legalább 1—2 évig rendkívüli tárgyként tanulta. Hivatkozom itt arra, hogy a Szovjetunióban egyre erősebben érvényesül annak a felismerése, hogy a történeti kutatásokhoz nélkülözhetetlen a görög nyelvtudás, s tanításának legalább néhány középiskolában is szervezett formában helyet kell kapnia. A Szovjet Tudományos Akadémia történeti és filozófiai osztályának 1945. áprilisában tartott ülésén E. A. Koszminszkij levelező tag éppen a szovjet bizantinológia káderevelésének szükségleteire hivatkozva kérte, hogy a görög és latin nyelv tanítását vegyék fel néhány szovjet középiskola tantervébe. Az osztályülés Koszminszkij indítványát elfogadta s továbbította a kérést az illetékes hatóságokhoz (vö. *Vizantijszkij Vremennyik* 26 [1947.] 370—1), melyek azt — tudomásom szerint — 1947-ben részben teljesítették is. Azt javaslom tehát, hogy Bizottságunk, illetőleg az Akadémia I. és II. osztályának elnöksége kérje meg a KM-t arra, biztosítsa az ország 4 (2 fővárosi, 2 vidéki) középiskolájának humanisztikus tagozatában a görög tanítást tanrendszerűen szervezett formában. Ennek mellőzése érzékeny kárt okozna klasszika-filológiánk további fejlődésében, éppen az új nemzedék eredményes nevelésének veszélyeztetése révén.

Tudományszakunk társulati művelését is — sok más előnyétől ezúttal eltekintve — elsősorban a fiatal nemzedék tudományos munkára nevelésének a szempontjából szeretném szövétni. A Budapesti Philológiai Társaság olyan értelemben történő újjáalkítása, mint ahogyan az pl. a Magyar Történeti Társulattal vagy a Magyar Nyelvtudományi Társasággal sikerült, a felszabadulás után különféle okok miatt nem volt időszerű. Így a Budapesti Philológiai Társaság megszűnt. Mármint igen érzékenyen megérződött egy olyan közösség hiánya, amely előadásokkal, tudományos munkák bemutatásával, könyvismertetésekkel, kritikákkal, vitákkal, ankétokkal egyfelől szervezettebbé, élénkebbé, tapasztalatcserére alkalmasabbá tehetné szaktudományunk művelését, másfelől alkalmat adhatna az egyetemi hallgatók tudományos munkára nevelésére, arra, hogy a mai klasszikus filológus gárda átadja tapasztalatait a felnövő fiatal nemzedéknek, belevonja őket az aktív tudományos munkába és feltöltse állományát, megerősítse szervezetét a szaktudományunkat tovább művelő középiskolai tanárokkal is, akikkel jóformán minden kapcsolatunk megszakadt,

s lehetőséget adna tudományterületünk eredményeinek népszerűsítésére dolgozó népünk érdeklődő része körében. Ezekről a gondolatokról vezettetve Szilágyi János György bizottsági tagtársunk javasolta Bizottságunknak egy klasszika-filológiai munkaközösség megszervezését. Ez a munkaközösség a Bizottság irányításával, a bölcsészkar Görög-Római Intézet dolgozóira, klasszika-filológiánk aktív munkásaira, az érdeklődő középiskolai tanárookra s egyetemi hallgatóinkra számítva a közeljövőben már meg is óhajtja kezdeni működését egy közös múzeumlátogatással, melynek keretében Szilágyi János György tagtársunk bemutatja a Szépművészeti Múzeumi antik kiállítását. Már mai nyilvános bizottsági ülésünket is próbamozgósításnak szántuk a magyar klasszika-filológia munkája és problémái iránt érdeklődők aktivizálására, véleményük kikérésére és munkánkba való bevonására.

Röviden még csak a magyar nyelvű szakfolyóirat kérdéséről. A hosszú és érdemekben gazdag multa visszatekintő Egyetemes Philologiai Közlöny a Budapesti Philologiai Társasággal együtt szűnt meg. A magyar nyelvű szakfolyóirat hiánya itt is elsősorban a klasszika-filológia hazai, belső, szervezett életének folytonosságát, a főváros és a vidék, a kutatók és a középiskolai tanárok kapcsolatát csorbította és a fiatal nemzedék nevelését és munkábaállítását nehezíti meg nagymértékben. Ilyen magyar nyelvű szakfolyóirat tudományterületünk eredményes művelésének egyik létfeltétele, s rá okvetlenül szükség van.

BORZSÁK ISTVÁN:

Az előadás egy-két pontjához szeretnék hozzászólni, egy-két megállapítást szeretném pontosabban fogalmazni.

Hallottunk pl. a formalizmusról, amely Nyugaton »terhes örökségként nehezedett a klasszika-filológia fejlődésére.« Ezt a kétségtelenül megfigyelhető jelenséget az előadó részint a középkori tudományos szemlélet következményének mondogta, részint pedig azzal magyarázta, hogy a renaissance óta a görög és római forrásokat más, idegennyelvű népek tanulmányozták. A formalizmus elítélésében mindnyájan egyetértünk az előadóval, csak azt nem vállalnók szívesen, ha a távolabb állók közül valaki a tudományunk művelésével együttjáró nyelvi alaposságot is öncélú és terméketlen formalizmusnak minősítené. (Éppen ez volt mindig az alap, amely nélkül komoly eredményeket nem is lehetett elérni, és ezért van az, hogy a XVII–XVIII. századi kommentárokat akárhányszor még ma is több haszonnal forgathatjuk, mint a sok fölösleges ballaszttal megterhelt, újabbkori kiadásokat.) Persze, a nyelvi alaposság magában véve még nem elegendő, mint ahogy sohasem lehet elegendő az egyébiránt imponáló felkészültség sem, ha valaki az »albus«-t feketének, a »niger«-t pedig fehérnek értelmezi. Ami pedig azt illeti, hogy a renaissance óta a görög és római forrásokat idegennyelvű népek tanulmányozzák, a megint csak kétségtelenül megfigyelhető nyelvi formalizmus pozitív oldalára is gondoljunk: arra, hogy éppen az antik nyelvek elmélyülő tanulmányozásával mindenütt együttjárt az addig elhanyagolt, vagy éppen szégyellt anyanyelv tudatos művelése is.

»Terhes örökséget« említett az előadó az új-klasszicizmussal kapcsolatban is. Ami az anyagi valóságtól, a konkrétumoktól való elrugaszkodást, vagy az uralkodóosztály kiszolgálását illeti, megint elmarasztaló ítéletet kell hoznunk. Csak a pozitívumokat se feledjük: azt, hogy az elsősorban arisztokratikus

irányzatú nyugati klasszicizmussal ellentétben pl. nálunk, vagy az orosz klasszicizmus fő képviselői közül korántsem mindenki tekintett le szuverén megvetéssel mindarra, ami népi, hanem a legjobbak mindig együttéreztek a nép, a szolgasorban élő parasztság szenvedéseivel, (v. ö. Blagoj : *A klasszikus orosz irodalom világraszóló jelentősége*. Bp 1951., 10. lap) és íróművészetük, vagy tudományuk nem merült ki a rút valóságok eszményítésében, hanem nagyon is világosan kifejezésre juttatták a humanizmust, az emberről, az ember hivatásáról és méltóságáról való magasztos elképzelésüket. A klasszikus eszmények XVIII. század végi ápolásától Bjelinszkij humanizmusán keresztül egyenes út vezet Gorkij kijelentéséig : »Milyen büszkén hangzik ez a szó : ember!«

A modernizálás gyakran kísértő veszedelmével kapcsolatban mi az antik »exemplum«-okra, a Cato-, vagy Brutus-ideálra gondoltunk. Dante szemében Brutus és Cassius majdnem egyenrangú bűnös Júdással, míg a francia forradalom bennük találja meg köztársasági eszményeinek megtestesülését. Babeuf még nevében is kifejezésre juttatta Caius Gracchusszal való rokonságát. Petőfi az *Olaszországban* Brutus szellemét idézi, míg a *Halhatatlan a lélek* kezdetűben így ír: »Rómában Cassius valék, Helvéciában Tell Vilmos, Párisban Desmoulins Kamill...« »A francia forradalom 1789-től 1814-ig felváltva hol a római köztársaság, hol a római császárság mezében jelent meg... Camille Desmoulins, Danton, Robespierre, Saint-Just, Napoleon, a régi francia forradalom hősei, valamint pártjai és tömegei római jelmezben és római frázisokkal koruk feladatát hajtották végre, a modern *polgári* társadalmat szabadították fel és alkották meg... Mihelyt az új társadalmi formát megteremtették, eltűntek az özönvíz előtti óriások s velük együtt az új életre kelt római alakok: a Brutusok, Gracchusok, Publicolák, a tribunok, szenátorok és Caesar maga is.« (K. Marx, *Louis Bonaparte brumaire 18-ja*. Szikra, 1949., 10. lap.) Ugyanezt a jelenséget szemlélteti pl. az, hogy az uralomra jutott polgárság a forradalomban nemsokára már csak a vadság fellobbanását látja és visszaretten azoktól az ősi állapotoktól, amelyeket még nemrég eszményi színben tüntetett fel. A XIX. századi reakciós tudomány az ősi társadalmakban csak a »durva ösztönök« és az »alacsonyrendű szenvedélyek« uralmát mutatja ki, — aláhanyatlik az őstörténeti és néprajzi kutatás. (M.O. Koszven, *Matriarhat*, Moszkva, 1948., 63. lap.)

Ez az, amit az előadó úgy fogalmazott, hogy »az öröklött kincs minden időben azonos volt, a forrás vize nem változott, egyformán áradt minden kor és osztály felé, de az egyes korok rávetődő fénycsóvája... mégis más és más színűvé varázsolta.« Persze, nem áradt mindig, minden osztály felé, legfeljebb nem volt teljesen elzárva. Eszünkbe jutnak Jókai emlékezetes szavai a magyarországi latinságról, arról a nyelvről, »mely a királynak és a nemes embernek a nyelve, amely megkülönbözteti az urat a paraszttól, a férfit az asszonytól, amely a corpus juris és a privilégiumok nyelve, a holtak és az örökké élők nyelve.: a világnyelv, mely előtt minden nemzet meghajol, s a senki nyelve, mely senkit meg nem aláz.« (*Eppur si muove*. Cent. kiad. 1., 143. lap.) De ugyanakkor ki ne emlékeznék vissza egy nem kevésbé elgondolkoztató epizódra, Az új földesúr Garanvölgyi Ádámjára, amint méhesében Horatiust olvassa. »Épen ez az a könyv, — mondja róla mai másik előadónk, — amellyel hazaérkezik. Hazaérkezik — az ötvenes évek rendőrállamából a független lelkek Sabinumába.« (Trencsényi-Waldapfel Imre bevezetője Erdődy János Horatius-fordításaihoz, Bp. 1946., 24. lap.)

A latint, vagy általában az antik tanulmányokat tehát mindig pozitív és negatív oldalukról kell szemlélnünk. A nemesi Magyarország többek között

ezzel is védte kiváltságos helyzetét, de ebben talált menedéket, vagy fegyvert az egész nemzetet sújtó elnyomással szemben is. Volt úgy, hogy éket vert az emberek közé, de ugyanakkor népeket fűzött össze. Nemcsak a cári kultuszkormányzatnak volt nyíltan bevalótt célja a dekabrista-mozgalom elfojtása után, hogy a forradalmi hajlandóságú ifjúság gondolatait a jelen megoldásra váró problémáiról az »eszményi« és »időtlen«, »apolitikus« ókorra terelje. Viszont, hogy megint magyar példát említsünk: mikor a »tudós Bocsor István professzor« részére »tilalmas volt a honi történet, hanem Carthagórus Rómáról beszélhetett«, katedrájáról hirdette, hogyan buzdult fel Carthago népe nagyszerű halálra a »bús végveszélyben.« »Hont védeni mentek *urak és parasztok*,« s a »szent hazafiság magasztos tűz-láza az egész Carthagót felgyújtja, felrázza.«

Ne felejtszünk meg tehát a magyarországi klasszikus studiumok multjának és jelenének áttekintése közben pozitívumainkról, haladó hagyományainkról sem. Ébren kell tartanunk ezeket a mozzanatokat a jelen perspektívájában is. Hogy messzemutató perspektívákról van szó, az előadásból meggyőzően hallatszott. Ha pedig most a mult számbavétele után a jövő fejlődés alapját biztosítva szeretnők látni, vegyük tudomásul, hogy a régi típusú gimnáziumok és az exkluzív nemesi liceumok Oroszországban is megszűntek, de a klasszikus nyelvek tanítása az egyetemeken kívül bizonyos középiskolákban megmaradt. Reméljük, hogy az átmenetinek ígért hároméves latinoktatás mihamarabb az eredeti elgondolásoknak megfelelőleg négyévesre bővül. Ennek a keretnek a kitöltése azonban ránk vár, szorgalmazása pedig ugyancsak Bizottságunk kötelességei közé tartozik.

ifj. HORVÁTH JÁNOS:

Moravcsik Gyula összefoglaló beszámolójából kiderül, hogy a klasszika-filológia összefoglaló címe alatt szereplő különböző disciplinák mélyreható változáson mentek keresztül hazánkban az utóbbi években, és hogy ez a változás nem lezárt folyamat, hanem egyre inkább elmélyülő, és annál nagyobb, biztosabb eredményekkel kecsegtet, minél inkább sikerül e tudomány egyes disciplináit a dialektikus és történelmi materializmus alapjára helyezni. Nagy segítség és egyben példakép is számunkra ebben a szovjet ókortudomány. Különösen nagyjelentőségű éppen tudományszakunk szempontjából az alap és felépítmény egymáshoz való mindenkor viszonyának tisztázása, amely kérdés fontosságára Sztálin nyelvtudományi cikkei mutattak rá a legnagyobb nyomatékkal. Ezen módszereknek és szempontoknak alkalmazása a kutatás területén olyan társadalmi törvéyszerűségek felismeréséhez vezet, amihez az idealista szempontú kutatás, soha sem tudott felemelkedni.

Moravcsik Gyula, amikor a klasszika-filológia tárgykörébe tartozó egyes disciplinák területén elért eredményeket és a jövő feladatait vázolta, az áttekintést mindig a szovjet tudomány eredményeire való utalással és kutatási irányának megjelölésével kezdte. Egy disciplina esetében azonban ez az utalás elmaradt, t. i. a középkori latin kutatás feladatainak a vázolása alkalmával: nem, mintha ezen a téren hiányoznának a szovjet kezdeményezések, hanem inkább amaz alapvető különbség következtében, amely a Szovjetunió és hazánk között e tekintetben kétségtelenül fennáll — a földrajzi helyzet következtében.

Az orosz nép, amint ismeretes, története folyamán a görögséggel és Bizánccal került szoros kapcsolatba, s ennek megfelelően a szovjet ókortudomány és bizantinológia ezeknek a kapcsolatoknak kutatását tartja egyik legfontosabb

feladatának. Hogy a görög és bizánci kapcsolatok felderítésében milyen jelentős eredményekre mutathat rá a szovjet tudomány, azt ugyancsak Moravcsik Gyula egy nemrég megjelent tanulmányából ismerhette meg a magyar közvélemény.

Ezzel szemben a magyarság az egykori római birodalomnak azon a területén telepedett meg, amelyen túlnyomórészt a latin kultúra folytatódott, ill. idők folyamán egyre erősebben Európa latin jellegű kultúrájába kapcsolódott be. A feudális rendi Magyarország különösen erős szálakkal kötődött e késői latin kultúrához, annyira, hogy, amint ismeretes, politikai, jogi, irodalmi és tudományos életünk az összes európai államok között a legutoljára szabadította meg magát az idők folyamán már terhessé váló, a haladást már akadályozó örökségtől. Ennek ellenére hol van a magyarországi latin kutatás azoktól az eredményektől, amelyeket a szovjet tudomány az orosz nép története szempontjából ugyanilyen fontos görög-bizánci kapcsolatok feltárása tekintetében elért! Nem kétséges, hogy a magyarországi latin problémák — különösen a középkort és a reneszánsz időszakát illetően — nem oldhatók meg önmagukban, elszigetelten, hanem csak a szomszédos népek és a távolabbi nyugati országok latin kultúrájának felderítésével párhuzamosan, és ezzel kapcsolatban az alap és felépítmény viszonyának tisztázásával. Éppen e messzeágazó mivoltában rejlik e területen a kutatás egyik nehézsége. Emellett azonban, azt hiszem, egy általánosan elterjedt előítélet is oka annak, hogy a középkorra vonatkozó ismereteink a bőséges forrásanyag ellenére is oly sok vonatkozásban hézagosak számunkra. Moravcsik professzor helyesen mutatott rá szaktudományunkban a helyenként még mindig jelentkező formalizmusra.

Ez a formalizmus a középkor-kutatás szempontjából kb. ilyen formában jelentkezik: *Mediaevalia sunt, non leguntur*. Ez a szélteében elterjedt előítélet ugyanabból a forrásból származik, amelyből az egész korszak neve: t. i. a késői humanizmus merev nyelvi purista törekvéseiből. Egyszerűen ki akarták kapcsolni a történelemből azt a tekintélyes időszakaszt, amely az általuk csodált antikvitás és az u. n. reneszánsz kora közé esett, mint *media aetas*. Nem akartak róla tudomást venni legfőként barbár latin nyelve miatt. Ezt a felfogást továbbplántálta Európaszerte a túlnyomórészt retorikus műveltségre törekvő iskolai rendszer, amely a középkor sokrétű és mozgalmas életét csupán néhány költői színezetű legendában látta kiteljesedni, történeti ismereteinket alapjában a gáláns lovagvilág festésével és a virágzó céhrendszer életének dicséretével akarta kielégíteni. Ezzel szemben éppen a haladás tényezőiről nem hallottunk semmit, sem a társadalom alapjában, de még kevésbé a felépítményben: jogban, irodalomban, művészetben: s egyáltalán semmit e kettőnek egymáshoz való viszonyáról. A tomizmusról talán még hallottunk, Aquinoi Tamás egyeztető rendszeréről, de vajmi keveset az egyház és állam viszonyát fejtegető filozófiai iratokról, amelyek a vitát a világi hatalom javára döntik el, hol teológiai, hol filozófiai mezbe öltöztetve a forradalmi tant. E tekintetben még Dante sem kivétel, akiről csak mint a *Divina Comedia* szerzőjéről tud még a tanult ember is, mintha nem is ő írta volna a *De monarchia* lázadó gondolatait. Irodalomban, mintha csak himnuszok és legendák termettek volna a középkorban! Hogy a politikai és társadalmi életet kíséző szatíráknak és paródiáknak egész tömege kísérte a társadalmi küzdelmeket, arról nagyon kevesen tudnak. Hogy az annyira kedvelt középkori állateposz változatos cselekménye mögött társadalmi osztályok és rétegek harca húzódik meg, arra a szovjet tudósok elemzése derített végleges fényt, ösztönzést adva az ily irányú

további kutatásra. Igaz, hogy ennek az irodalomnak a nyelve nem a klasszikus latin nyelv; formája legtöbbször szintén egyszerűbb, de kapcsolatot tart a népi-nemzeti formákkal s bennük az élet eleve n lüktetését érezni.

Nem akarom tovább részletezni a kérdést. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy ezen a téren sok a teendő. Ha a történettudománynak és az irodalomtudománynak feladata a haladó hagyományok ápolása és ébrentartása, akkor e haladó hagyományok tárházát a gazdag középkori anyaggal is ki kell egészítenünk. Ezzel együttjár nemzeti multunk és kultúránk mélyebb megismerése és feltárása is.

RITOÓK ZSIGMOND

Moravcsik Gyula előadásában rámutatott arra, hogy a tudomány a szocializmus korában társadalmi feladattá válik. Megvilágította azokat a feladatokat is, melyek ebből a tényből következnek, s melyeket — mint a szocialista tudomány egyik ágának — a klasszika-filológiának, vagy általánosabban nevezve, antik tanulmányoknak meg kell oldani. Ezek közül a feladatok közül a magam részéről csupán egyet szeretnék kiragadni.

Az antik tanulmányok feladata nem lehet csak az, hogy a társadalom fejlődésének egyik fontos szakaszát megismerje, ennek a fejlődésnek a sajátosságait megvizsgálja, a haladó mozgalmak jelentőségét feltárja, az alap és felépítmény Sztálin nyelvtudományi cikkei óta új megvilágításba került problémáját tisztázza az antikvitás területét illetőleg, hanem feladata az is, — mint erre Moravcsik professzor úr is utalt, — hogy kutatásainak eredményeit mindenki számára hozzáférhetővé tegye. Lenin egyik híres beszédében rámutatott arra, »hogy proletárkultúrát csak akkor lehet építeni, ha pontosan ismerjük az emberiség egész fejlődése által létrehozott kultúrát, csak úgy, hogy ezt a kultúrát átdolgozzuk — ha ezt nem értjük meg, nem is fogjuk ezt a feladatot megoldani.« Ahhoz tehát, hogy a szocialista kultúrát megteremtsük, szükséges az, hogy az emberi művelődésnek azok az értékei, melyeknek ismerete eddig egy vékony réteg birtokában volt, most a dolgozók tulajdonává válják. Éppen ebben áll a kultúrforradalom lényege. Az emberi művelődés értékei között vitathatatlanul nagy szerepet játszanak az antik világ kultúrájának kimagasló alkotásai, melyekről Marx és Engels számos helyen olyan nagy lelkesültséggel nyilatkozik. És valóban, ezekkel az alkotásokkal szemben nem közömbösek a dolgozók széles rétegei. Az egyetemen, ahol ma már a dolgozó nép fiai tanulnak, egyre inkább növekszik az érdeklődés az antikvitás iránt, ami nemcsak az antik irodalom nagy alkotásainak fordításában való megismeréséig terjed, hanem egészen addig, hogy pl. a történelemszakos hallgatók közül többen kérték külön görög tanfolyam megindítását, ahol legalább bizonyos mértékig elsajátíthatják a görög nyelvet. Arra pedig nem egy példát tudnék felhozni, hogy esti tagozatos hallgatók, akik egész napi munkájuk után jönnek egyetemi tanulmányaikat végezni, szemináriumokban milyen élénk vitát folytatnak az ókori görög társadalom és irodalom problémáiról. Ennek a nagy érdeklődésnek a kielégítése az antik tanulmányok művelőinek legelső feladatai közé kell, hogy tartozzék, ha valóban népükhöz hű, népüket szolgáló tudósok akarnak lenni.

Ez a nagy érdeklődés azonban rávilágít arra is, hogy mennyire megnövekedett az antik tanulmányok jelentősége a multhoz képest. Ma már az antik tanulmányokat nem lehet valami kuriózumnak, egy szűk csoport külön kedvtelésének, a nagy közösség szempontjából csekély jelentőségű, vagy éppen jelen-

téktelen tudományágnak tekinteni. Ennek alapján, úgy hiszem, nem helytelen az a kívánság, ha az antik tanulmányoknak, közelebbről legalább is a latin nyelvnek, a Szovjetunió példájára, megfelelő helyet kívánnánk biztosítani a középiskolai oktatásban is, és ajánlatosnak tartanók, ha a latin szakosokat latin, ókori történelem vagy legalább is rokon szakok, nem pedig pl. természettudományos tárgyak tanításával bíznák meg. Hiszen az elmondottakból világos, hogy az antik tanulmányok nemcsak mint a társadalom fejlődésének egyik jelentős szakaszát a maga valójában megismerő és megismertető studium bír jelentőséggel a szocializmus építése korában, hanem mint egyik — és pedig nem jelentéktelen — eszköz e kor egyik nagyfontosságú, a későbbi fejlődés szempontjából rendkívüli jelentőségű céljának megvalósításában.

Abból azonban, hogy a társadalom fejlődésének egyik periódusát vizsgálja, ennek sajátosságait feltárja, még egy másik következtetést is vonhatunk le. Sztálin nyelvtudományi cikkeiben a marxizmusnak következő meghatározását adja: »A marxizmus a természet és társadalom fejlődéstörvényeinek tudománya, az elnyomott és kiszákmányolt tömegek forradalmának tudománya, a szocializmus minden országban való győzelmének tudománya, a kommunista társadalom építésének tudománya. A marxizmus, — mert tudomány — nem állhat egyhelyben, a marxizmus fejlődik és tökéletesedik. Lehetetlen hogy a marxizmus a maga fejlődésében ne gazdagodjék újabb tapasztalatokkal, újabb ismeretekkel...« Ha abból indulunk ki, hogy a »marxizmus a természet és társadalom fejlődéstörvényeinek tudománya«, természet és társadalom egyes jelenségeit vizsgáló szaktudományok eredményeinek általánosítása, (hiszen éppen ezek azon új ismereteknek egyik forrása, melyekkel a marxizmus szüntelenül gazdagodik) úgy azt kell mondanunk, hogy — mint a szocialista tudomány egészének egyik része — az antik tanulmányok is alapja a marxizmusnak. Hogyha ezt meggondoljuk, látjuk, hogy milyen nagy fontossága van az antik tanulmányoknak a szocializmus építése korában. Azt — úgy hiszem — szükségtelen külön hangsúlyozni, hogy amennyire megnövekszik így az antik tanulmányok jelentősége, annyira nagy felelősség nyugszik ezáltal az antikvitás kutatóin.

Összefoglalva a mondottakat azt látjuk, hogy a most már a társadalom egésze szempontjából fontos antik tanulmányoknak éppen ezért minden eddiginél nagyobb jelentősége abból adódik, hogy az antik tanulmányok művelőinek feladata az antik világ kutatásán, az itt adódó problémák megvizsgálásán, az antik tanulmányoknak mint az egész, a marxizmus egyik alapját képező nemzetközi szocialista tudomány részének ápolásán túl kultúrforradalmunk és — a középgörög és latin studiumokat is figyelembe véve — saját nemzeti múltunk megismerése szempontjából fontos feladatok megoldása — és ez a kettő nem választható el egymástól.

SZABÓ ÁRPÁD:

Moravcsik kartársunk előadásában vázolta azt a rendkívül sokoldalú lendületes tudományos munkát, amely a szovjet antik kutatások területén a Nagy Októberi Szocialista Forradalom által teremtetett új helyzetben kibontakozhatott. Egyben utalt az előadás arra is, hogy ez a szovjet kutatás már évtizedekre tekint vissza, míg a magyar tudomány és ezzel együtt a klasszika-filológia újjászervezése még csak mindössze két évvel ezelőtt indult meg. Ebből az összehasonlításból önként adódik, hogy korai lenne, a nemrég újjászervezett és új világnézeti szempontokat érvényesítő magyar tudománytól máris olyan eredményeket számonkérni, mint amilyenek a szovjet tudományban természet-

sek és magától értetődnek. — Nem lehet célom, hogy e rövid felszólalás keretében lényeges új anyaggal egészítsek ki egy olyan előadást, amelynek szempontjaival teljes egészében egyetértek. Inkább csak jelentőségének megfelelő hangsúllyal szeretném kiemelni az elhangzott előadás néhány motívumát. Beszélt az előadó arról, hogy a történelmi materializmus egyedül helyes tudományos módszerének alkalmazása mennyire elmélyítheti, sőt a készülő munkák tematikáját figyelembevéve talán így is mondhatjuk: már el is mélyítette az antikvitásra vonatkozó ismereteinket. De vajjon nem mondtunk e keveset, ha csak ennyiben látjuk annak a ténynek a jelentőségét, hogy a történelmi materializmus módszere bevonult a magyar antikvitas-kutatásba is? Hiszen a történelmi materializmus a forradalmi tudomány módszere, és ahol ez valóban érvényesül, ott elkerülhetetlen a forradalom. Volt-e a magyar klasszika-filológiában forradalom? — Azt hiszem, ennek a forradalomnak egyik szakasza a közelmultban már le is zárult, — csak éppen nem beszélünk róla. A jelenlevők egyrésze bizonyára emlékszik még arra, hogy a II. világháborút megelőző évtizedben tudományszakunk egyik igen termékeny és a nagy nyilvánosság előtt kétségtelenül legismertebb képviselője »Az ókortudomány vallástörténeti megújódásáról« cikkezett. Ez a »tudósunk«, mint később meg is írta, abban látta tudományának feladatát, hogy olvasóit vagy hallgatóit »átemelje a mitológia atmoszférájába«, hangsúlyozván, hogy ez az atmoszféra számára »lényegesebb, mint bármilyen, ami megfogalmazható«. — Nem célom, hogy föllevenítsem a multat és közelebbről jellemezzem azt a tudománynak semmiesetre sem nevezhető játékot, amelyet »klasszika-filológia«, »vallástörténet« vagy »mythológia-kutatás« címen Kerényi Károly űzött. Inkább csak emlékeztetek arra, hogy ezt az áltudományt társadalmi háttérével együtt a történelmi materializmus módszerének egyik kiváló képviselője leplezte le. Lukács György írta több mint három évvel ezelőtt a Társadalmi Szemlében a klasszika-filológiának erről a formájáról: »A filológiai módszer helyett a módszerré vált önkényesség, a megállapított összefüggések öncélúsága, önkénye, játékosága csak következménye annak a nagy társadalmi folyamatnak, amelyben a hanyatló polgári tudomány elfordul az objektív társadalmi és történelmi valóság felismerésétől, tudva, érezve, vagy sejtve, hogy a valóság felé fordulás segítségével földérülő törvények, összefüggések, fejlődési tendenciák mind elviselhetetlenebbé válnak az imperialista kor burzsoáziájának világszemlélete számára«. — Ez a kritika, amely a magyar klasszika-filológiának éppen azt a képviselőjét érte, akinek hatása szellemi síkon az elmúlt két évtized folyamán meglehetősen elterjedt volt, rámutatott arra, hogy tudományunk — legalább is egy részében — az imperialista burzsoázia világnézetének hirdetőjévé süllyedt. De ez a kritika nem maradt hatástalan. Ha ma már nincs számottevő folytatója a Kerényi-féle ú.n. »tudománynak«, akkor elmondhatjuk: ezt is annak köszönhetjük, hogy érvényesülni kezdek körünkben a történelmi materializmus módszerének követelményei.

Elmondotta Moravcsik kartársunk, hogy a történelmi materializmus módszere megtanított bennünket arra, hogy a mi feladatunk: feltárni pl. az antik rabszolgatartó görög társadalom termelési viszonyainak összességét, ennek a társadalomnak gazdasági szerkezetét, azt a reális alapot, amelyen a jogi és politikai felépítmény emelkedett, és amelynek a társadalmi tudat meghatározott formái feleltek meg. — Természetesen ez a feladat korántsem egyszerű, mert bármennyire megkönnyíti is munkánkat a marxizmus-leninizmus módszere, ne felejtjük el, hogy ez a módszer nem recept, amelyet mások kidolgoztak és amelyet az antikvitas kutatója könnyedén ráhúzhatna az általa

vizsgált jelenségekre. Eltekintve attól, hogy a marxizmus tételei és következtetései amelyek — Sztálin szavait használva — »a történelmi fejlődés egy-egy időszakának tanulmányozása eredményeként jöttek létre«, nem feltétlenül helyesek akkor, ha kiterjesztjük őket a fejlődés *valamennyi* szakaszára, eltekintve ettől, ne feledkezzünk meg arról sem, hogy a történelmi materializmus módszere maga is folyton fejlődik. Ezt a módszert soha sem lehet egyszersmindenkorra megtanulni. A tudósnak és így az antikvitás kutatójának is konkrét munkája közben újra meg újra meg kell tanulnia ezt a módszert. Amiképpen a mesterember konkrét munkáján dolgozva folyton élesíti, csiszolja, tökéletesíti szerszámain, gépeit is, úgy kell a mi munkánk közben is folyton tökéletesednie az alkalmazott marxizmusnak. Hiszen a mi konkrét anyagunk gyakran kényszerít is bennünket arra, hogy elgondolkozzunk mind az elvégzendő anyagon, mind pedig az alkalmazott módszernek a fejlődésén. Hadd említsek meg ezúttal csak egy idekíváncsózó példát.

Ismeretes, hogy Sztálin elvtárs nyelvtudományi cikkei, mennyire aktuálissá tették az alap és a felépítmény egymáshoz való viszonyának a kérdését. A sztálini tanítás egyszerre új megvilágításba helyezte ezt az egész problémát. A tudósok egész sora igyekezett azóta már kiaknázni ezeket a tanításokat. Vessük föl talán mi klasszikus filológusok is ezzel kapcsolatban egyik legnagyobb kérdésünket. De mielőtt ezt megtennénk, idézzük a sztálini tanítás néhány részletét:

»Az alap : a társadalom gazdasági rendje. A felépítmény : a társadalom politikai, jogi, vallási, művészeti és filozófiai nézetei és az ezeknek megfelelő politikai, jogi és egyéb intézmények.«

»Minden alapnak megvan a saját, neki megfelelő felépítménye. A hűbéri rend alapjának megvan a maga felépítménye, megvannak a maga politikai, jogi és egyéb nézetei és az ezeknek megfelelő intézményei . . . Ha megváltozik és megszűnik az alap, akkor nyomában megváltozik és megszűnik a felépítménye . . .«

»A felépítményt az alap hozza létre, ez azonban egyáltalán nem azt jelenti, hogy a felépítmény csupán visszatükrözi az alapot, hogy passzív, semleges magatartást tanúsít alapjának sorsa iránt, az osztályok sorsa, a rend jellege iránt. Ellenkezőleg, miután létrejött, hatalmas cselekvő erővé válik, tevékenyen hozzájárul alapjának kialakulásához, megerősödéséhez.«

Továbbá : »a felépítmény annak az egy korszaknak a terméke, amelynek folyamán az adott gazdasági alap él és működik. Éppen ezért a felépítmény rövidéletű, megszűnik és eltűnik az adott alap megszűnésével és eltűnésével . . .«

Mindez világos, kristálytisza és nemcsak érthető, hanem aránylag könnyen alkalmazható a klasszikus antik (görög-római) kultúrára is. Nyilvánvaló pl., hogy az antik görög kultúra a rabszolgatartó görög gazdasági rend felépítménye. Nemcsak tükrözte ez a felépítmény az alapot, hanem tevékenyen hozzá is járult megerősödéséhez. Meg is szűnt és eltűnt ez a felépítmény a rabszolgatartó gazdasági rend megszűnésével és eltűnésével. Még azt is belátjuk, hogy nem is hozhatta volna létre ezt a felépítményt más alap, mondjuk pl. a feudalizmus, csak az antik rabszolgatartó társadalom. — Dehát ennek a megértése okozott volna nehézséget nekünk klasszikus filológusoknak? — Nem, a nehézség számunkra nem ez.

»A nehézség nem annak a megértésében rejlik — mint Marx írta — hogy a görög művészet és eposz bizonyos társadalmi fejlődési formákhoz van kötve. A nehézség abban áll, hogy ezek még mindig művészi élvezetet szereznek nekünk és bizonyos vonatkozásban szabályul és utólráhatetlen mintául szolgálnak«.

A görög kultúra, ez a felépítmény tehát, mintha egy kicsit különböznék a többi felépítménytől. Mint Engels egy másik alkalommal a görög filozófiáról mondta :

»... mi a filozófiában éppen úgy, mint oly sok más területen, újra meg újra ama kis nép teljesítményeihez vagyunk kénytelenek visszatérni, amelynek egyetemes tehetsége és tevékenysége olyan helyet biztosított számára az emberiség fejlődéstörténetében, amilyenre egyetlen más nép sem tarthat valaha is igényt.«

Mintha Marx és Engels szavai éppen arra akarnák felhívni a figyelmet, hogy az antik görög kultúra felépítménye más jellegű és az egész emberiség történelme szempontjából jelentősebb, mint a multnak bármely más felépítménye. Ha pedig ez így van, akkor ennek a felépítménynek sajátos jellegét kutatni, értékeit közkinccsá tenni éppen annak a szocialista tudománynak a kitüntető feladata, amely — Lenin szavait idézve — csak úgy építheti a proletárkultúrát, ha pontosan ismeri és földolgozza az emberiség egész fejlődése által létrehozott kultúrát.

Végezetül még egyszer hangsúlyozni szeretném, hogy szocializmust építő hazánkban a mi tudományunknak valóban kötelessége az is, hogy az antik kultúra értékeit valóban minél szélesebb körben közkinccsá tegye. Mintaképünknek, a szovjet tudománynak jelentős képviselői lépten-nyomon hangsúlyozzák, milyen megbecsülésben van része a Szovjetunióban nemcsak az antik tanulmányoknak, hanem maguknak az antik irodalom és művészet szélesebb körben hozzáférhetővé tett alkotásainak. Erről tanúskodik az a hatalmas példányszám is, amelyben mondjuk Homeros vagy Lucretius oroszul megjelenik. Azt hiszem teljes joggal állíthatja Szergejev, hogy »A mai szovjet polgár képzési és nevelési rendszerében az antik világ történetének igen nagy jelentősége van«. — Igaz, hogy ilyesmit elsősorban szovjet klasszikus filológusok mondanak. Van a szovjet tudományban más hang is. Az egyik kiváló szovjet archeológus, Tolsztof pl. magyarul is megjelent dolgozatában, azt veti kartársai szemére — szószerint idézem szavait — : »egyes kutatóinkból még mindig nem tűnt el a kegyelet az »antik« (görög-római) kultúra iránt.« — Szerencsére Tolsztofnak ezzel a kegyeletnélküli értékelésével nemcsak a klasszikus filológusok nem értenek egyet, hanem úgylátszik, irányadó szovjet tudományos körök sem. Az a körülmény, hogy éppen legutóbb a legmagasabb szovjet tudományos kitüntetést, a Sztálin-díjat az egyik ókori történeti munka szerzőjének ítélték oda, mindennél ékeesebben bizonyítja az antik tanulmányok megbecsülését a Szovjetunióban.

TOLNAI GÁBOR :

Nem vagyok klasszikus-filológus. Rövid felszólalásom így nem is léphet fel azzal az igénnyel, hogy az elhangzott szakmai kérdések érdemi megvitatásába bocsátkozzék. Szabó Árpádnak Moravcsik Gyula referátumához kapcsolódó felszólalásában felmerült azonban egy kérdés, ami elvi, ideológiai probléma és ily módon nemcsak az antikvitással foglalkozó szakembereket érinti. Ezzel szeretnék röviden foglalkozni.

Az antik kultúra kutatásával kapcsolatban Szabó Árpád idézi Marxot : »A nehézség nem annak a megértésében rejlik, hogy a görög művészet és eposz bizonyos társadalmi formákhoz van kötve. A nehézség abban áll, hogy ezek még mindig művészi élvezetet szereznek nekünk és bizonyos vonatkozásban szabályul

és utolérhetetlen mintául szolgálnak.« Majd nem sokkal később Engels szavaival foglalkozik : »... mi a filozófiában éppen úgy, mint oly sok más területen újra meg újra ama kis nép teljesítményeihez vagyunk kénytelenek visszatérni, amelynek egyetemes tehetsége és tevékenysége olyan helyet biztosított számára az emberiség fejlődéstörténetében, amilyenre egyetlen más nép sem tarthat valaha is igényt.«

Klasszikusaink idézése nyomán Szabó Árpád a következő megállapítást teszi : »Mintha Marx és Engels szavai éppen arra akarnák felhívni a figyelmet, hogy az antik görög kultúra felépítménye más jellegű és az egész emberiség történelme szempontjából jelentősebb, mint a multnak bármely más felépítménye.« (A kiemelés tőlem. — T. G.) Szabó Árpád feltételes módban fogalmaz, feltételes módban veti fel, hogy »az antik görög kultúra felépítménye más jellegű... mint a multnak bármely más felépítménye.« Azonban ha feltételes módban fogalmaz is, vitába kell szállnunk vele. Marx felveti : »...a nehézség abban áll, hogy ezek még mindig művészi élvezetet szereznek nekünk és bizonyos vonatkozásban szabályul és utolérhetetlen mintául szolgálnak.« És ezen túl, miként Engels is, hangsúlyozza, az antik görög kultúra nagyságát. Szavaik nyomán helytelen lenne azt a következtetést levonni, mintha ez a nagyszerű kultúra valami »más jellegű« felépítmény volna.

Hiszen, hogy ha Szabó Árpád következtetése fennállana, nemcsak az antik görög kultúra, »lenne más jellegű« felépítmény, de az lenne az emberiség történelmének minden remekművű alkotása : Dante nagy műve, Michel Angelo remekei, Shakespeare alkotásai, Beethoven, vagy Goethe művei! És a névsort folytathatnám tovább. Hiszen ezek a remekművek is »bizonyos társadalmi fejlődési formákhoz« vannak kötve, amelyektől mi már elhaladtunk. És ki az közülük, akinek alkotása ne szerezne »művészi élvezetet« ma is, számunkra is!